

Rácz Zsófia–Szenthe Gergely

AVAR TEMETŐ HAJDÚNÁNÁS HATÁRÁBAN

2005-ben Hajdúnánás határában 19 sírból álló, kis avar temető került elő. A sírok két kivétellel egy sort alkottak, tájolásuk észak-déli irányú volt. A rítus és a leletanyag egyaránt a 7. század második felére keltezhető, tisztántúli körbe sorolja a temetkezéseket. Az időrendi meghatározást egy bizánci éremmelléklet (662/63) és két sír ¹⁴C adatai is támogatják.

Kulcsszavak: közép avar kor, 7. század, avar temető, tisztántúli avarság, lószerszámveret, lovas temetkezés

A lelőhely

2005 szeptemberében Hajdúnánás határában (Hajdú-Bihar megye), az M3 autópálya nyomvonalán, a 41/a számú lelőhelyen szarmata telepjelenségek, szarmata körárkos temető részlete, néhány 5. századi germán temetkezés és egy 19 sírből álló avar temető került napvilágra (1–3. kép). A megelőző feltárást az ELTE Régészeti Intézete végezte, az ásatás vezetője dr. Raczky Pál volt.¹

A lelőhely alacsony homokdombon feküdt. Az avar temetkezések egy szinte pontosan kelet-nyugati irányú sort alkotva, a dombtetőn és a magaslat keleti lejtőjén helyezkedtek el.

SÍRLEÍRÁS

A sírokat a közléshez átszámoztuk, a feltáráskor kiosztott objektum- és stratigráfiai számot a sírok leírásakor a sírszám után, attól vesszővel elválasztva tüntetjük fel. A képeken (4–12. kép) a leletek számozása megegyezik a sírleírásokban szereplő mellékletszámozással.

1. sír, 71/83 (4. kép)

Férfi (20–60 év) csontvázának töredékes-hiányos maradványai.² T: É-D (10°). A sírgödör nem volt kivehető. Eredeti helyzetben csak a combcsont alsó része, az alsó lábszárcsontok és a jobb lábfej őrződött meg, a lábak eszerint nyújtott helyzetűek voltak. A váz többi része valószínűleg szántáskor semmisült meg. A lábszárcsontoktól jobbra töredezett hosszúcsont maradványok feküdtek egy kupacban. Melléklet nélkül.

2. sír, 72/84 (4. kép)

Serdülő (13–15 év) csontvázának töredékes-hiányos maradványai. T: É-D (354°). A keskeny, téglalap alakú sírgödör

enyhén teknős aljú. H: 190 cm; sz: 60 cm; m: 33 cm. A váz háton fekvő, nyújtott helyzetű; a mellkas felső részét, ill. az alsó lábszárcsontok környékét állatjárat bolygatta meg. Az arckoponya sérült, az alsó állkapocs lecsúszott. Melléklet nélkül.

3. sír, 73/85 (4. kép)

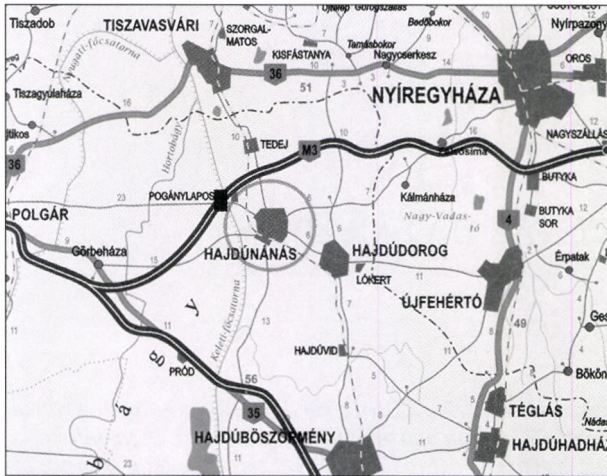
Nő (35–50 év) csontvázának töredékes maradványai. T: É-D (358°). Téglalap alakú, lépcsős oldalú sírgödör. H: 254 cm; sz: 110 cm; m: 78 cm. A sírgödör keleti és nyugati, hosszanti fala mentén két-két keskeny padka fut végig. Felső padka sz: 13 cm, alsó padka sz: 6 cm. A váz háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatott. A koponya helyéről kimozdult. A bolygatás ezen kívül a mellkasi tájékot és a bal alsó lábszárcsontokat érintette.

Ezüstgomb (1) a jobb váll és a kimozdult csigolyák között, a kulcscsont helyén. Csak a belsejét kitöltő fehér massza maradt meg. A fül indítása kivehető. Átm. kb. 0,8 cm. *Vaskés* (2) pengéjének töredéke a bal alkar belső oldalán, a sír láb felőli vége felé mutató hegye részben a medencelapát alatt van. Jelenlegi h: 11,8 cm. Téglalap alakú *vascsat* (3) töredékei a medence belsejében, jobb oldalon, félig a keresztcsonton. *Állatcsont* (szarvasmarha, 4.) a sírgödör déli falánál, a felső padka mellett.

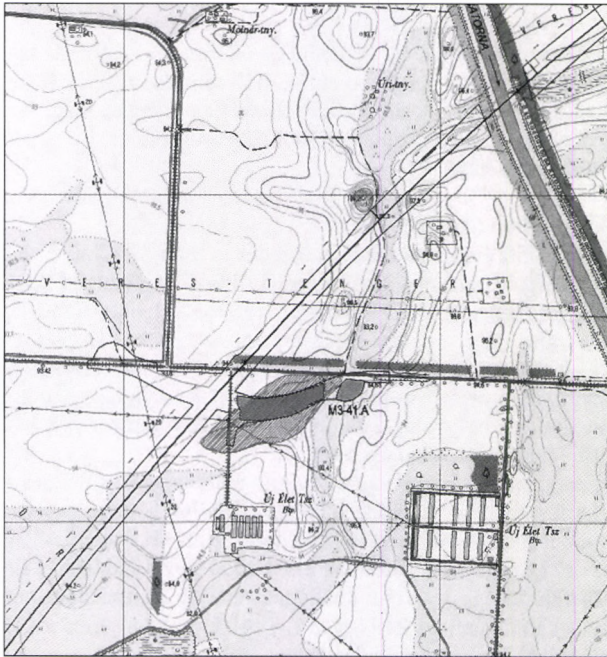
4. sír, 74/86 (4. kép)

Nő (25–40 év) csontvázának töredékes-hiányos maradványai. T: É-D (350°). Sekély, téglalap alakú aknasír. H: 240 cm; sz: 80 cm; m: 16 cm. A rossz megtartású váz a hátán fekszik, gyengén a jobb oldalára fordulva. A váz bal oldala bolygatott, a bolygatás főleg a felsőtestre koncentráldott. Koponyája a jobb oldalára fordult, alsó állkapcsa a sírgödör nyugati falánál. A bal kar hiányos. Csigolyái, bordái hiányoznak. A bal láb térdben enyhén meghajlítva.

Kovapenge (1) a sírgödör északkeleti sarkában. *Vassarló* (2) a mellkas jobb oldalán átlósan, hegye a jobb medencelapáton. Rossz megtartású, nyele törött. Jelenlegi h: 27,8 cm; legnagyobb sz: 2,3 cm.

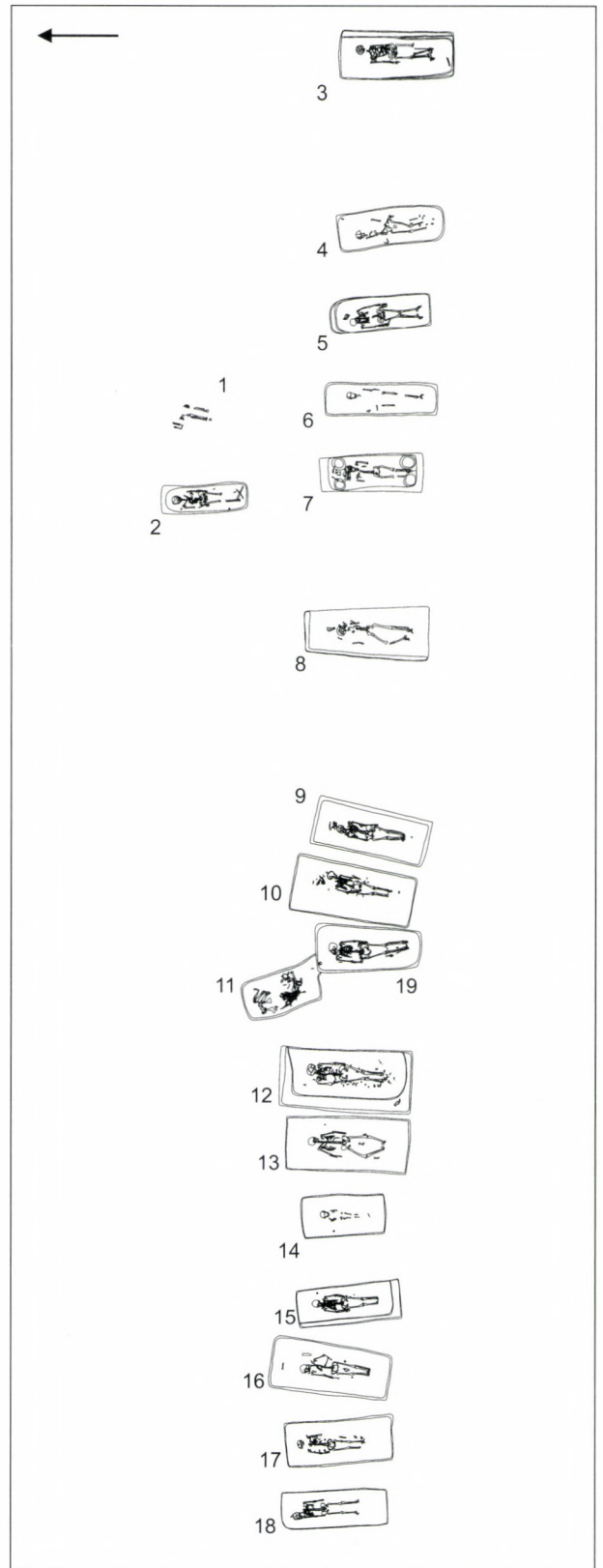
1. kép Hajdúnánás és környéke
Abb. 1 Hajdúnánás und Umgebung

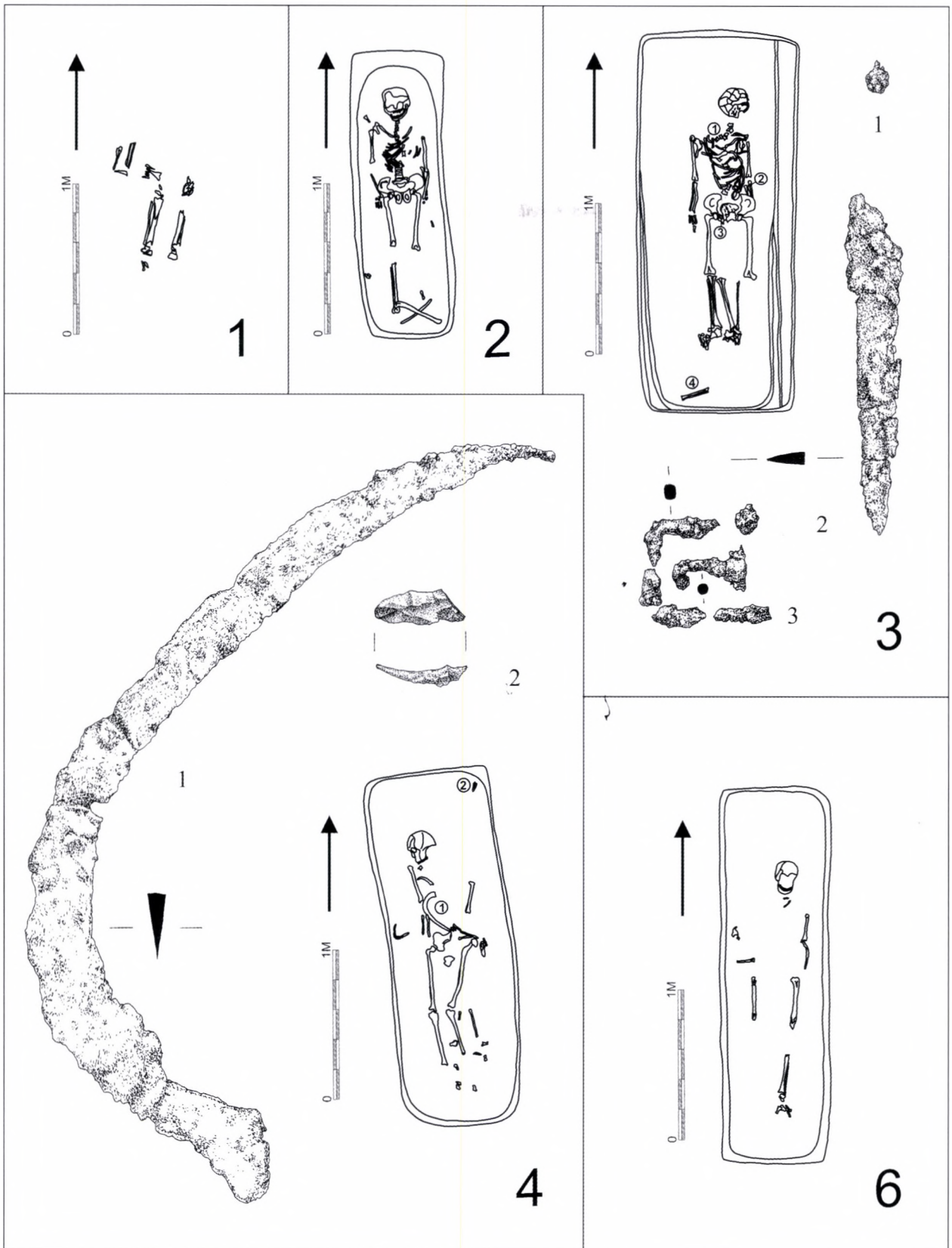
2. kép Az M3-41a lelőhely (Hajdúnánás-Fürj-halom-járás)
elhelyezkedése
Abb. 2 Fundort M3-41a

5. sír, 75/87 (5. kép)

Férfi (40–50 év). T: É-D (350°). Téglalap alakú aknasír, északi és északnyugati sarkában keskeny padka húzódik. H: 225 cm; sz: 73 cm; m: 33 cm. A padka sz: 5–10 cm. A közepes megtartású váz a hátán fekszik, nyújtott helyzetben, lábai szorosan egymás mellett. Koponyája enyhén jobbra fordult. Mellkasának középső részét állatjárat bolygatta meg, néhány csigolyája és bordája hiányzik. Téglalap alakú *vascsat* (1) lapított vashuzalból, pecek nélkül, a jobb medencelapát és ágyék közt. H: 3,86 cm;

3. kép Hajdúnánás-Fürj-halom-járás. Az avar kori
temetkezések
Abb. 3 Die awarenzeitlichen Bestattungen

4. kép Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 1-4, 6. sír. M=1:1 (3. sír: 1-3, 4. sír 1); M=1:2 (4. sír 2)
 Abb. 4 Hajdúnánás-Fürj-halom-járás Grab 1-4 und 6. Grab 3: 1-3: M: 1:1; Grab 4:1: M: 1:1; 2: M: 1:2

sz: 3,33 cm; v: 0,5–0,6 cm. Trapéz alakú, enyhén benyomott oldalú *vascsat* (2) a jobb szeméremcsont végénél. H: 3,23 cm; sz: 3,05 cm; v: 0,5–0,6 cm. *Vaskés* (3) rározsdásodott fatokkal és -nyéllal a bal medencelapát és a bal kéztőcsontok közt, párhuzamosan a sír tengelyével. H: 19,2 cm; sz: 2,08 cm. *Juh- vagy kecskecsontok* (4) a koponya és a sírvég közt.

6. sír, 76/88 (4. kép)

Férfi (35–50 év) vázának töredékes hiányos maradványai, torzított koponyával (a torzítás módjának leírását adja HAJDU–GUBA–PAP 2009). T: É-D (360°). Téglalap alakú aknasír. H: 250 cm; sz: 70 cm; m: 38 cm. A váz rossz megtartású, hiányos, bolygatott. Eredeti helyzetben csak a koponya (az arckoponya hiányzik, felső állkapcsának töredékei a sír nyugati falánál, –10 cm-re), a combcsontok, a bal alsó lábszárcsontok és lábfej maradt meg. Bal karcsontjának darabjai helyükről kimozdultak, a többi csont hiányzik. A csontok előkerülési szintje és a sír alja közt 6–8 cm különbség volt.

A sír betöltéséből néhány állatfog került elő. Melléklet nélkül.

7. sír, 77/89 (5. kép)

Nő (50–70 év) csontvázának töredékes, hiányos maradványai. T: É-D (4°). Téglalap alakú aknasír. H: 225 cm; sz: 77 cm; m: 33 cm. A gödör négy sarkában egy-egy, kb. 30 cm átmérőjű és 15–20 cm mély cölöplyuk található. A váz a hátán fekszik, nyújtott helyzetben, hossza 136 cm. Bolygatatlan. A csontok töredékesek, rossz megtartásúak: a két alkar, a medence nagy része, a jobb lábfej és a bordák hiányoznak, a többi csont is töredékes. A csontváz szintje és a sírgödör alja közt 5–10 cm különbség van.

Kecske (?) koponyája (1) és vázcsontjai a fej alatt és attól északra. *Állatcsontok* (2) a mellkas fölött 15 cm-rel. (A sírből előkerült, a sírleírás által említett állatcsontok nincsenek meg.) Lára alakú *vascsat* (3) a medence jobb oldalán. H: 3,46 cm; sz: 3,9 cm; v: 0,6 cm.

8. sír, 78/90 (5. kép)

Férfi (?) (55–70 év) csontvázának töredékes-hiányos maradványai. T: É-D (358°). Téglalap alakú aknasír. H: 280 cm; sz: 95 cm; m: 56 cm. Északi és nyugati fala mellett 8 cm széles padka fut, a sír aljától 29 cm-re. A váz sírgödörben mért hossza 167 cm. Bolygatott: koponyája helyéről kimozdulva, alsó állkapcsa részben hiányzik. Körülötte szétült csigolya- és kulcsont-töredékek. A bal kar nyújtva a test mellett, a jobb kar kissé távolabb fekszik. A rablás főleg a sír jobb oldalát érintette – innen hiányoznak a bordák is. A bal láb nyújtva, a jobb térdben enyhén behajlítva fekszik. *Állati (birka?) lapockacsont* (1) a koponya mögött.

9. sír, 79/91 (6. kép)

Nő (25–35 év). Sírgödör T: É-D (10°), váz T: É-D (360°). Téglalap alakú aknasír. H: 240 cm; sz: 106 cm; m: 80 cm. A jó megtartású váz a hátán fekszik, nyújtott helyzetben. A bal kar részben a medencelapát alatt, a lábfejek részben egymáson.

Kiskérődző és házi lúd csontjai (1) a koponya mögött. *Ezüst lemezgömb töredékei* (2) a bal kulcsont és az állkapocs között. Két préselt félből összeállított, átfúrt. Átm: 1,13–

1,17 cm. Szögletes *vascsat* (3) lapított vashuzalból, enyhén benyomott oldalakkal a bal medencelapátnál, a pecke északkeleti irányba néz. H: 3,2 cm; sz: 3,3 cm; v: 0,5 cm. Átfúrt *ezüst lemezgömb töredéke* (4) a jobb kulcsont külső oldalán. Átm: 1,15 cm. *Szerves anyag maradványa* (5) a sír déli részében, a váztól 10–15 cm-re. Keskeny pengéjű *vaskés* (6) a nyél és a tok rározsdásodott famaradványaival a bal alkarcsont belső oldalán, hegyvel a sír láb felőli vége felé. H: 16,7 cm; legnagyobb sz: 1,9 cm. Átfúrt *ezüst lemezgömb* (7) és kis, bordás díszű *ezüsthenger* (7) töredéke a bal combcsont térd felőli végénél, a felszedéskor kerültek elő. A lemezgömb átm: 1,14 cm; henger sz: 0,35 cm. Átfúrt *ezüst lemezgömb töredékei* (8) és kis *bordázott henger* (8) a bal felkarcsont lapocka felőli végén. A henger sz: 0,39 cm; átm: 0,5 cm. *Aranyozott, ezüstlemezből készült tárgy* (9) – kígyófejes karperec vége? – a jobb lapocka alatt. Jelenlegi h: 2,05 cm; sz: 0,97 cm; v: 0,025 cm. Kis, bordázott ezüstpántból hajlított *henger* (10) a jobb felső bordák alatt. Sz: 0,4 cm; átm: 0,55 cm. *Ezüst lemezgömb* (11) a szegycsont alatt – a restaurálás során megsemmisült. *Ezüst lemezgömb* és kis, *bordás díszű ezüsthenger* (12) töredéke a jobb bordakosár alatt. Lemezgömb átm: 1,12 cm. Ismeretlen rendeltetésű, bontás közben előkerült *vastöredékek* (13) a sír északi részének felső betöltéséből. Veretes favödör alkatrészei? Van köztük vödörfül-szerű, ívelt, rombusz keresztmetszetű példány (átm: 0,6 cm), hurkosan meghajlított vaspánt (a pánt sz: 1 cm és széles, vasszegeccsel átütött lemez is (sz: 3,1 cm).

10. sír, 80/92 (5. kép)

Serdülő (12–13 év). T: É-D (10°). Téglalap alakú aknasír. H: 257 cm; sz: 110 cm; m: 46 cm. A közepes megtartású váz hátán fekvő, nyújtott helyzetű, enyhén – valószínűleg állatjáratok által – bolygatott. A váz nem a sírgödör közep-tengelyében, hanem a bal falához közelebb fekszik. Koponyája bal oldalára dőlt, a koponyatető töredékes. A bal alsó karcsontok kissé kimozdultak, a jobb alkar a jobb medencelapáton.

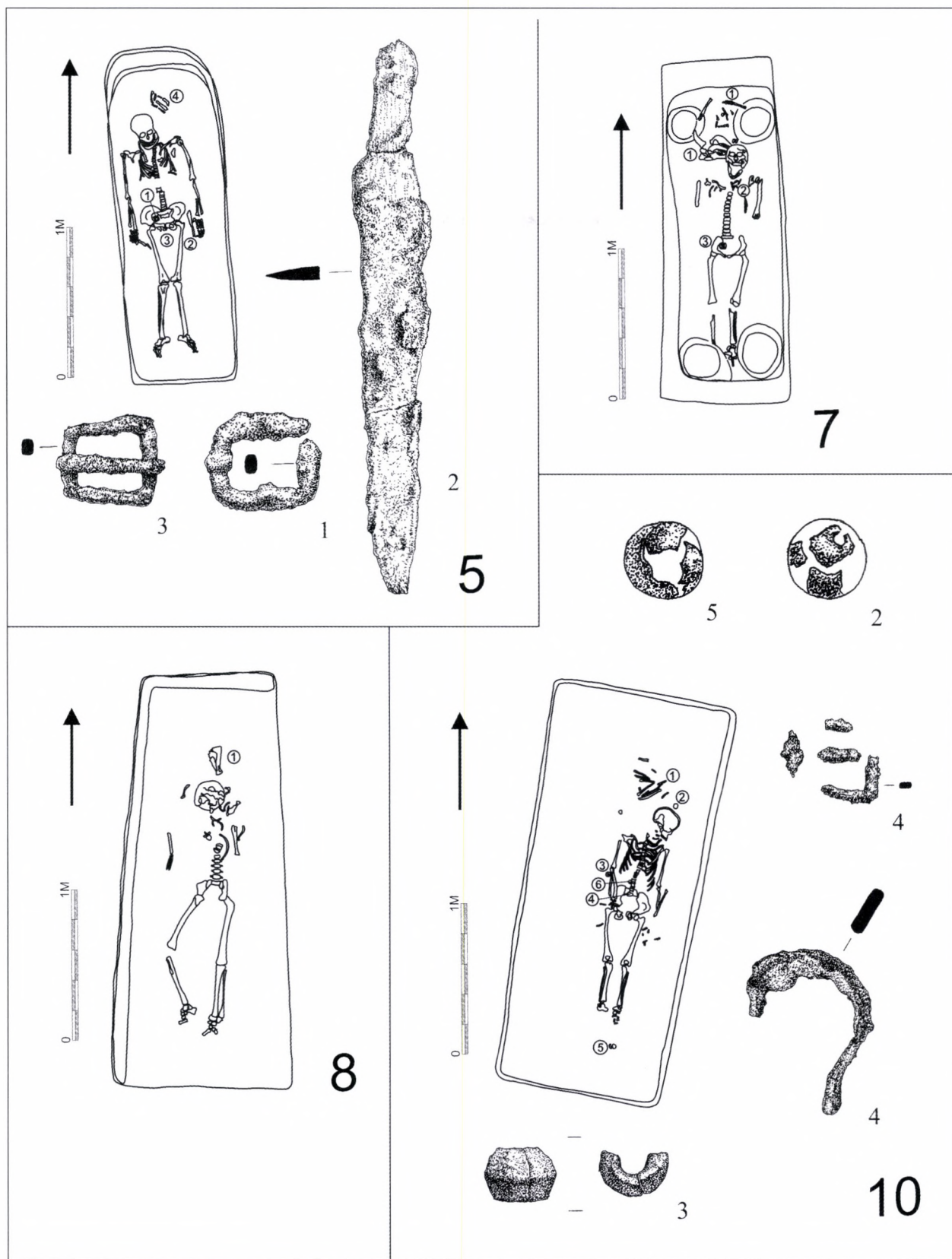
A sírt részben ráasták a 164. obj. sz. kerek szarmata gödörre.

Házi lúd csontjai (1) a fej mögött. *Ezüst lemezgömb* (2) kis töredéke a koponyatetőtől északra. Bikónikus, szürke, *agyag orsógömb* (3) fele a jobb alkarcsont külső oldalán. M: 1,85 cm; sz: 2,34 cm. Kis, téglalap alakú *vascsat* (4) az ágyékcsgolyákon, pecke kelet felé mutat. Töredékes. Sz: kb. 2 cm; v: 0,36 cm. *Ezüst lemezgömb* (5) töredékei a sírgödör déli részén, a bal lábfejtől 20 cm-re. Átm: kb. 1,3 cm. *Ezüst lemezgömb* (7) negyede ismeretlen helyről. Átm: 1,43 cm. 7. Ismeretlen rendeltetésű, meghajlított, töredékes *vaspánt* a sír betöltéséből. Sz: 1,5 cm.

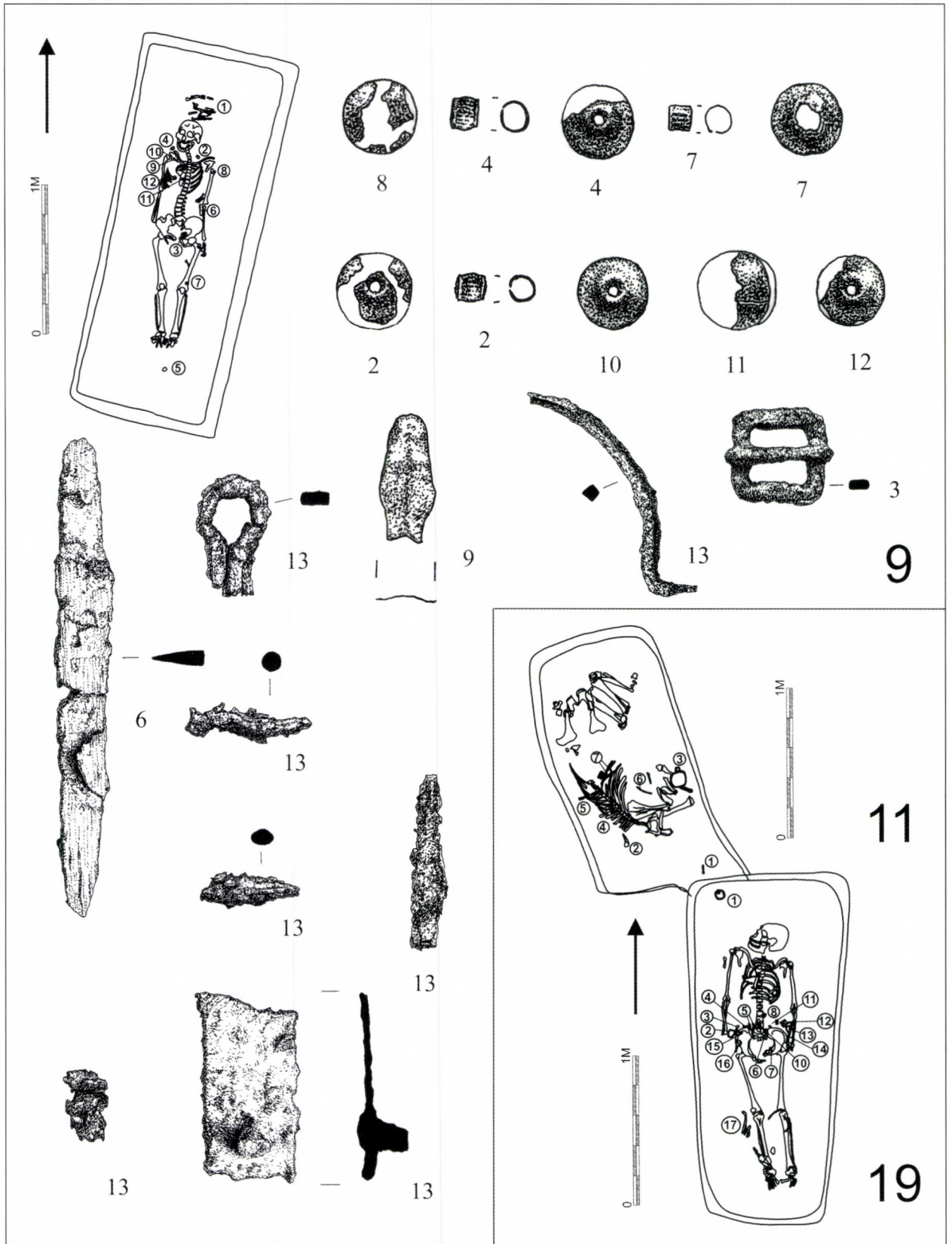
11. sír, 81/93 (6–7. kép)

Ló. T: DK-ÉNy (170°). A sekély sírgödör téglalap alakú, enyhén rézsűs falú. H: 187 cm; sz: 94 cm; m: 14 cm. A ló koponyáját a gépi humuszolás semmisítette meg. A lovat felszerszámozva, jobb oldalára döntve helyezték a sírgödörbe. Koponyájának helyzete bizonytalan, vagy magasabb padkán, vagy a sírgödör falának dőlve, magasabban helyezkedett el (6. kép).

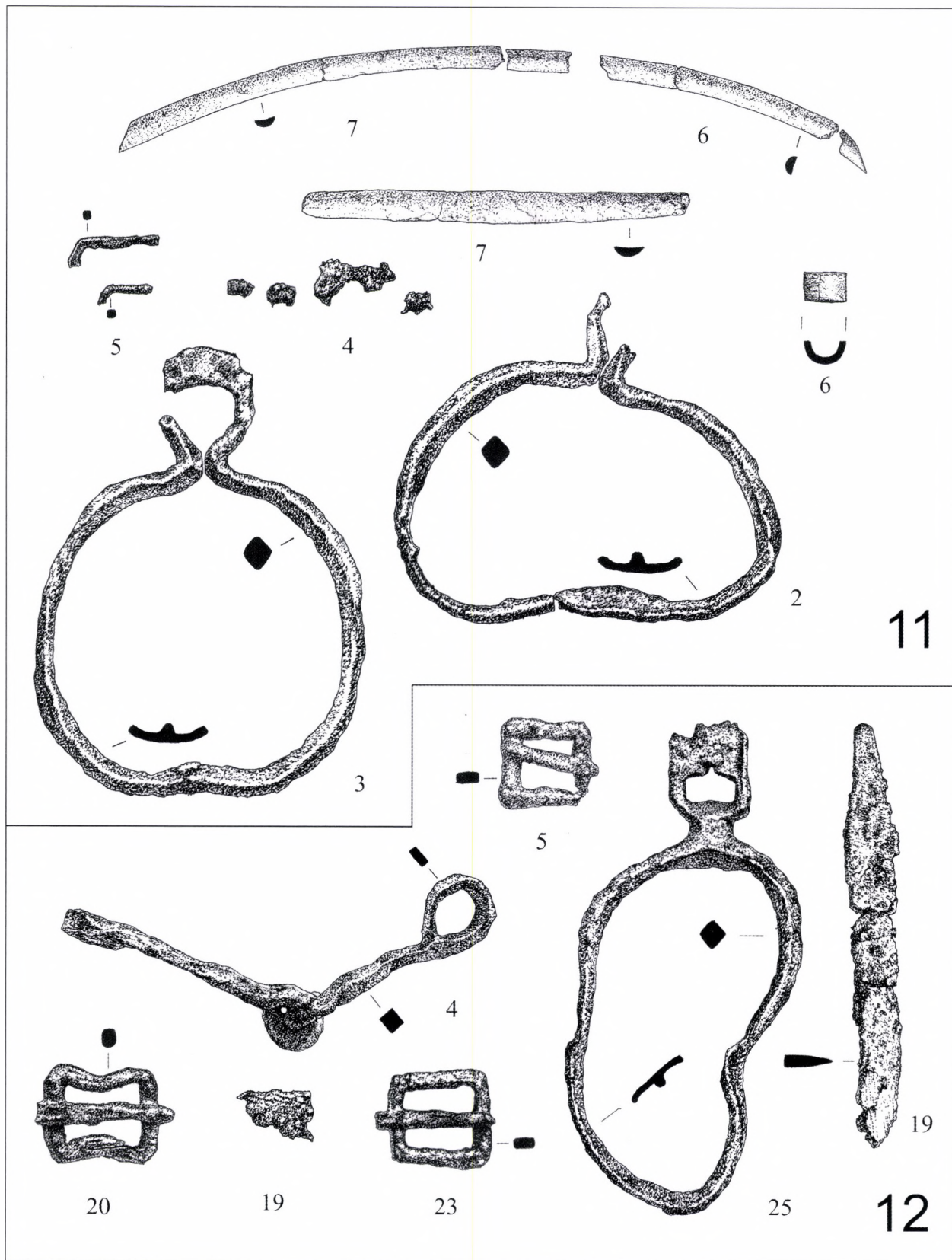
Lemezesen korrodálódott apró *vastöredékek* (1) a sírgödör DK-i falánál. Hurkos fülű, bordás talpú *vaskengyel* (2)

5. kép Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 5, 7–8, 10. sír. M=1:1 (10. sír: 2, 5); M=1:2 (5. sír: 1–3, 10. sír 3–4)
 Abb. 5 Hajdúnánás-Fürj-halom-járás Grab 5, 7–8 und 10. Grab 5: 1–3: M: 1:2; Grab 10: 2, 5: M: 1:1; 3–4: M: 1:2

6. kép Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 9, 11 és 19. sír. M=1:1 (9. sír: 2-4, 7-12); M=1:2 (9. sír 3,6,13)
 Abb. 6 Hajdúnánás-Fürj-halom-járás Grab 9, 11 und 19. Grab 9: 2-4, 7-12: M: 1:1; übrige: M: 1:2

7. kép Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 11–12. sír. M=1:2
 Abb. 7 Hajdúnánás-Fürj-halom-járás Grab 11–12. M: 1:2

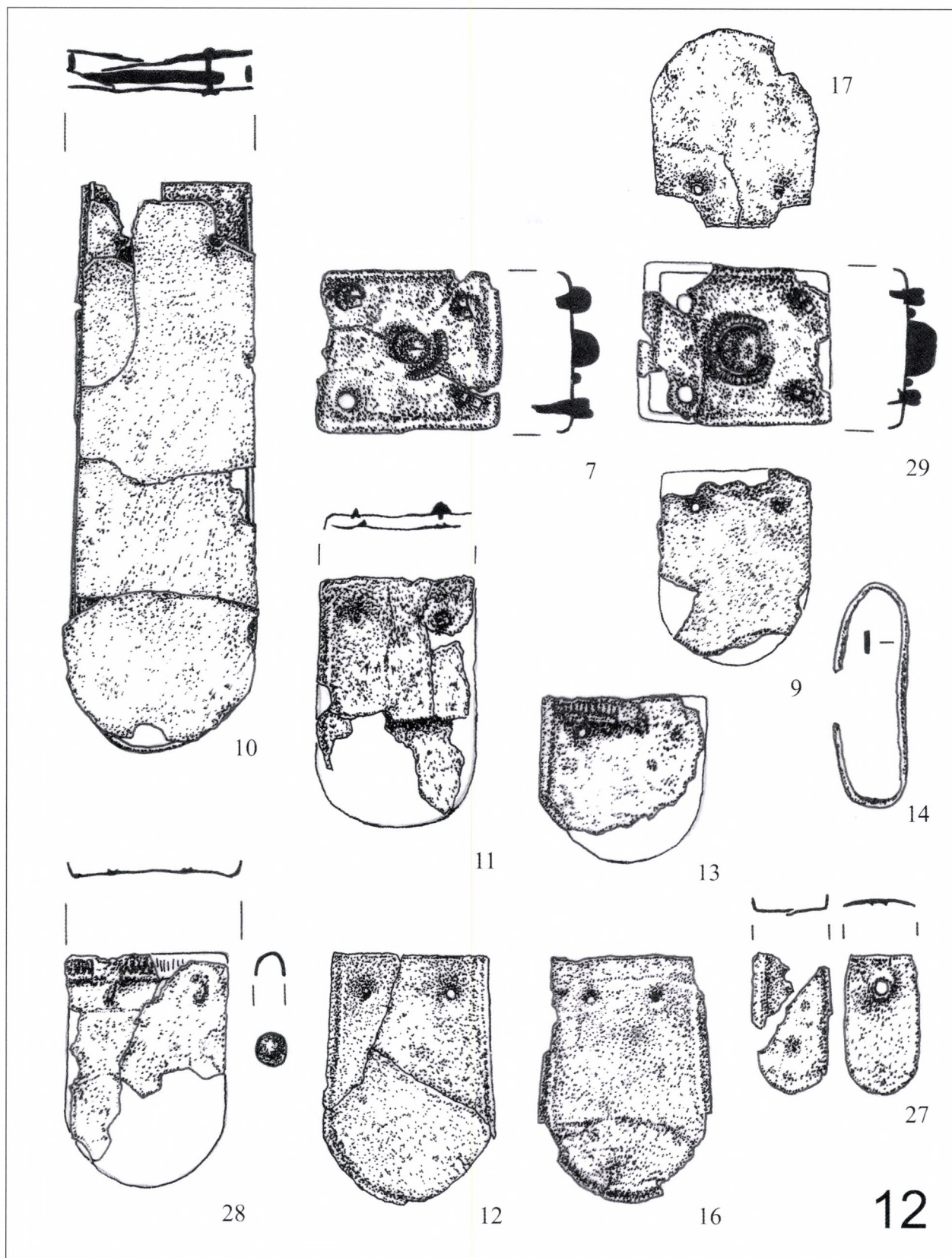
függőlegesen helyzetben a bordák külső, déli oldalán. Törött és erősen deformálódott. A szár rombusz átmetszetű, a talp laposra kalapált. Jelenlegi sz: 13,1 cm (erősen lapítva); szár átm: 8 cm; talp sz: 2,7 cm (7. kép). A fenti *vaskengyel* (3) jobb állapotú *párja* a bal mellső lábszárcsontoknál, füle észak felé néz. M: 15,1 cm; sz: 11,2 cm; szár átm: 0,8 cm; talp sz: 2,7 cm (7. kép). Ismeretlen rendeltetésű *vastárgy* (4) (vascsat?) kis töredékei a bordák külső oldalán (7. kép). Vas *hevedercsat* (?) (5) töredéke a bordák és a sírgödör nyugati fala között. A vashuzal átm: 0,3–0,4 cm (7. kép). *Nyeregkása* gömbszelet keresztmetszetű, ívelt, *csont díszítménye* (6–7) több darabra törve a bordák láb felőli részén és az előzőhöz hasonló, egyenes, kicsit szélesebb csontpánt két, összeillő töredéke a bordakosár alsó részén. Az ívelt lécs egyik, törött végén fűrt lyuk látható. Ha a keskenyebb csontok közül valamennyi egy léchez tartozott, annak legszélesebb átmérője ép állapotban kb. 23–25 cm lehetett. A pánt sz: 0,7 cm. Az egyenes tag sz: 1,1 cm, jelenlegi h: 13 cm. Az első és hátsó nyeregkása felső peremét díszíthették. A nyereg szerelékeihez tartozott még egy kis, félbetört csont-henger is. Átm: 1,4 cm; v: 0,94 cm (7. kép).

12. sír, 82/94 (7–9, 13. kép)

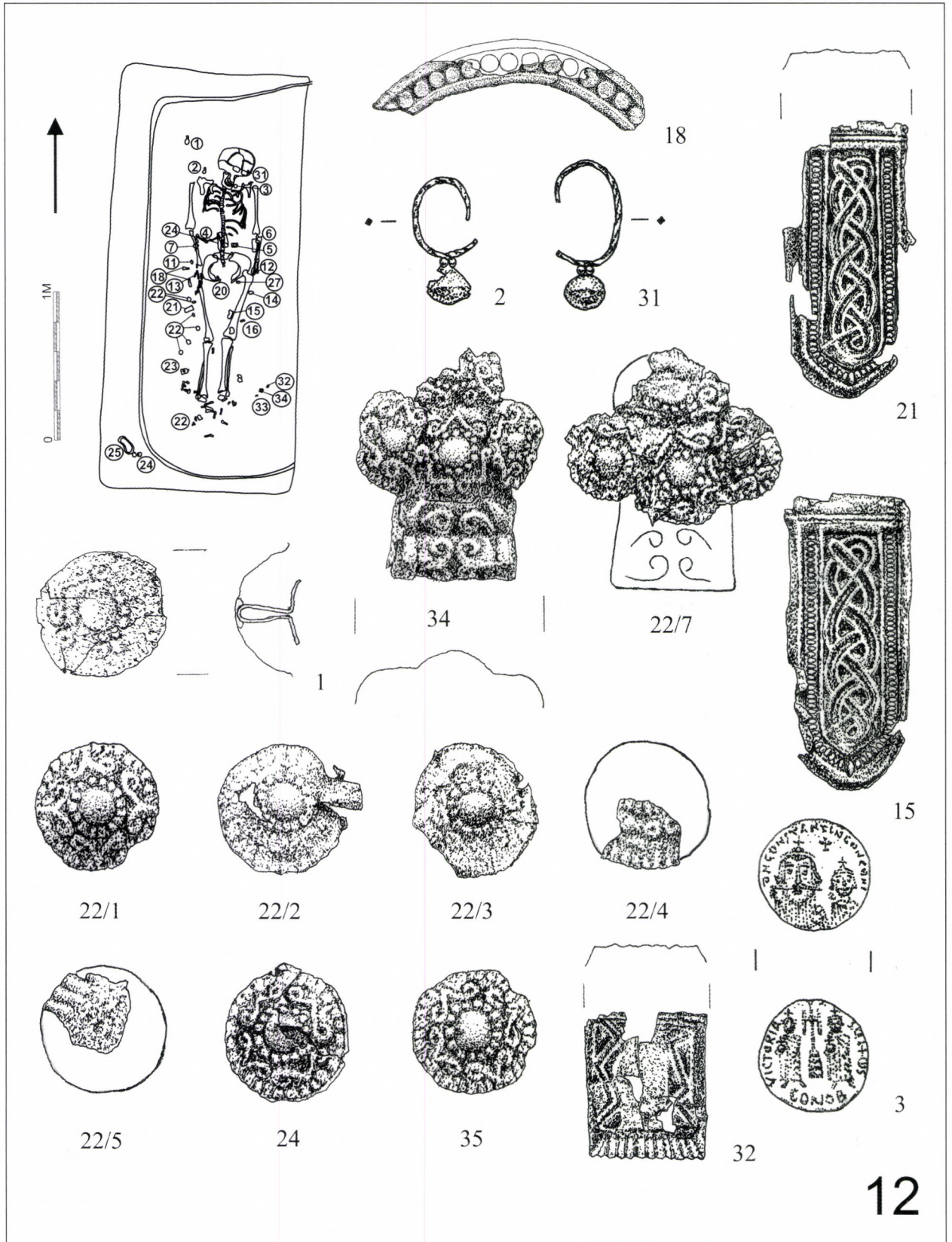
Férfi (20–25 év) csontvázának töredékes-hiányos maradványai. T: É-D (356°). Téglalap alakú aknasír. H: 289 cm; sz: 136 cm; m: 54 cm. A sírgödör északi, nyugati és déli oldalán keskeny padka fut körbe, a sír aljától 10 cm-re. A közepes megtartású váz nyújtott helyzetű. Koponyája a bal oldalára fordult, töredezett. A bal alkar csontjai részben a bal medencelapát alatt. A sírt néhány helyen állatjáratok bolygatták meg (8. kép).

Rozetta alakú lószerszámveret (9 darab). Bronz és aranyozott ezüstlemezről félgömb alakúra préselt, a nemesfémlemez az alapelemre visszahajtvá. Díszítése – erősen elmosódva – a középső kúpos rész körül gyöngysor utántzat, majd V alakú, pödrött végű indák és a veret szélén szíromszerű rovátkolások. A felerősítéshez a rozettát kitöltő masszába aklaszeget ágyaztak. (1) a koponya jobb oldalán. Átm: 2,16 cm, m: 0,85 cm (9. kép). Ugyan ilyen (6 db), (22/1–6), a jobb láb külső oldalán. Töredékes állapotúak, a mintájuk többnyire alig kivehető. A 22/6. sz. rozetta töredékessége miatt nem szerepel a rajzon. A rozetták átmérője ép állapotban 2,1 cm; m: 0,9 cm. (9. kép). Ugyan ilyen (24) a sír délnyugati sarkában, a kengyel mellett. Átm: 2,1 cm; m: 0,8 cm (9. kép). Ugyan ilyen (35) bontás közben, a sír betöltéséből, az északnyugati sarokban. Átm: 2,1 cm; m: 0,86 cm (9. kép). *Arany fülbevaló* (2) a jobb lapockától 5 cm-rel északra. A csavart aranydrótból készült karikához 3 granulazem közbeiktatásával kapcsolódik a két félből összeállított, enyhén lapított, kisméretű lemezgömb csüngő. H: 2,4 cm; a drót v: 0,12 cm; a lemezgömb átm: 0,67 cm. S: 0,79 g (9. kép, 13. kép 2). A 2. számú *arany fülbevaló párja* (31), gömbsüngő sérült. Az enyhén balra dőlő koponya halántékereje alatt. H: 2,13 cm. S: 0,79 g (9. kép 31, 13. kép 2). *Bizánci aranyolidus* (3), II. Constans és IV. Constantinus 662/663, Róma városi verete, a bal kulcsosont és az állkapocs alkotta zugban. Átm: 1,87 cm. S: 3,6 g (9. kép, 13. kép 1). Vas *csikózábla* (4) a sír tengelyére merőlegesen, a jobb könyök és a gerincoszlop között. A zablászárak h: 9,66 és 8,5 cm (7. kép). Trapéz alakú, enyhén benyomott oldalú *vascsat* (5) lapított vashuzalból a második ágyéki

csigolyától 5 cm-re, a gerinc bal oldalán. Legnagyobb sz. 3,1 cm. Huzal v: 0,45 cm (7. kép). *Szegecsborító félgömböcske* (6) ezüstlemezről. Elveszett. A bal alkar csontjainak belső oldalán, a 10. sz. mellékletől északra. Téglalap alakú, lehajló oldalú *ezüstveret* (7–8) bronzszegecsekkel, közepén gyöngydrót által közrefogott kis ezüst félgömbbel és félgömbös szegecsborításokkal díszítve, a jobb alkar közepe alatt és belső oldalán. Töredékes. H: 3,14 cm; sz: 2,67 cm; v: 0,25 cm. A lemez v: 0,03 cm (8. kép). Ugyan ilyen (29), fehér kitöltő massa maradványaival, töredékes állapotban, a keresztcsont alatt, előlapjával a sírfenek felé fordulva. Észak és dél felől tokjával a veret felé fordulva a 9. és a 17. számú kisszíjvég, a három veret egy összetett hátveretet alkot. H: 3,1 cm; sz: 2,65 cm (8. kép). U alakú, lehajló peremű *kisszíjvég* (9) ezüstlemezről készült hátlapja, két szegecslyukkal. A keresztcsont alatt, hátlapjával felfelé, az összetett hátveret része. Töredékes. V: 0,04 cm (8. kép). Ugyan ilyen (11) elő- és hátlapjának maradványai, két szegecslyukkal és bronzszegekkel, erősen töredékes állapotban. A jobb csukló külső oldalán (8. kép). Hasonló darab (12) két szegecslyukkal (az egyikben bronzszeg) és fabélés maradványával, a bal alkar csukló felőli végének belső oldalán, félig a csontok alatt. A belső oldal peremén fehéres massa nyoma, ebbe ágyazták be a fabélést. A szíjvég felső peremén jól látszik az egykori rovátkolt díszítő pánt nyoma. H: 4,2 cm; sz: 2,9 cm; v: 0,4 cm. A lemez v: 0,05 cm (8. kép). Ugyan ilyen (16) a hátlemez és a fehér kitöltő massa kis maradványaival. A bal combcsont térd felőli végének külső oldalánál. H: 4,1 cm; sz: 2,83 cm; v: 0,33 cm. A lemez v: 0,03 cm (8. kép). Ugyan ilyen (17) töredékes hátlapja és néhány további lemeztöredék. Összetett hátveret része. A keresztcsont alatt, előlapjával a sírfenek és tokjával dél felé, a 29. sz. téglalap alakú veret felé fordulva. H: 3,38 cm; sz: 2,78 cm. A lemez v: 0,03 cm (8. kép). Ugyan ilyen (28) töredékei a felső peremet díszítő ezüstpánt maradványával, egy kis félgömb alakú szegecsborítással, fabélés és „ólommassza” maradványával (8. kép 28). Hasonló, rövidebb U alakú darab (13) két szegecslyukkal és a felső peremén rovátkolt ezüstpánttal a jobb kézfejnél. Töredékes. Sz: 2,1 cm; v: 0,35 cm. A lemez v: 0,04 cm (8. kép). Ezüstlemezről kivágott, U alakú, kettős lemezű, oldalpántos *nagyszíjvég* (10) a lemezeknél keskenyebb és rövidebb fabéléssel. A bal alkar mellé simulva, félig alatta. H: 9,65 cm; sz: 3,15 cm v: 0,33 cm. A lemez v: 0,02 cm (8. kép). Keskeny bronzpántból hajlított *szíjbijító* (14), a bal combcsont prox. végének közelében, annak külső oldalán. H: 3,87 cm; sz: 1,2 cm; a pánt sz: 0,33 cm; v: 0,1 cm (8. kép). Aranyozott ezüst- és bronzlemezről együtt préselt *szíjvég* (15) a bal combcsont belső oldalán, párhuzamos, alul csúcsban összefutó, lehajló oldalakkal, hármasszalagfonattal és rovátkolt kerettel díszítve. Oldala töredékes. A lószerszám része. H: 5 cm; sz: 2,05 cm (9. kép, 13. kép 7). Az előző darab párja (21), a jobb combcsont külső oldalán. H: 4,9 cm; sz: 2 cm (8. kép). Csontból faragott, ívelt *nyeregkápadísz töredéke* (18), korongsorral díszítve a jobb kézfej külső oldalán. Sz: 1,4 cm; v: 0,24 cm (9. kép). Keskeny pengéjű, töredékes állapotú *vaskés* (19). Sz: 1,6 cm (7. kép). Lira alakú *vascsat* (20) lapított vashuzalból a szeméremcsontnál. H: 3,93 cm; sz: 3,3 cm; v: 0,6 cm (8. kép). *Háromkaréjos* („lóhere alakú”) *lószerszámveret* (34). A háromkaréjos verethez felülről illeszkedő négy préselt

8. kép Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 12. sír. M=1:1
Abb. 8 Hajdúnánás Fürj-halom-járás Grab 12. M: 1:1

9. kép Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 12. sír. M=1:1 (1-3,15, 21-22, 31-32, 34-35); M=1:2 (18)
 Abb. 9 Hajdúnánás-Fürj-halom-járás Grab 12. 18: M: 1:2, übrige: M: 1:1

félgömb díszítése megegyezik a rozetták díszítésével. A trapéz alakú részen az e veretekre jellemző rojtminta elmarad, helyette V alakú, pödrott végű indák díszítik. A 32. sz. szíjvég mellett. H: 3,9 cm; sz: 3,24 cm (9. kép 34, 13. kép 6). Ugyan ilyen (22/7), a jobb láb külső oldalán. Trapéz alakú alsó része a töredezettség miatt nem tanulmányozható. Sz: 3,65 cm (9. kép, 13. kép 5). Trapéz alakú, enyhén benyomott oldalú *vasesat* (23) lapított vashuzalból a jobb lábszár külső oldalán. H: 3,5 cm; sz: 3,3 cm; v: 0,5 cm (7. kép). Hosszú fülű, bordás talpú *vaskengyel* (25), erősen deformálódva a sír délnyugati sarkában. H: 16,5 cm. A trapéz alakú szár átm: 0,75–1,1 cm, a laposra kalapált talp sz: 2,3 cm; a fül sz: 2,8 cm (7. kép). *Kiskérődző csontjai* (26) ismeretlen helyről. U alakú, lehajló oldalú, a többinél kisebb méretű *kisszíjvég* (27) egyetlen szegecslyukkal. Az előlap ezüst, a hátlap bronzlemezről készült. A bal szeméremcsonttól délre, a sírfenéken H: 2,4 cm; sz: 1,38 cm (8. kép). *Ezüst verettöredékek és szerves anyag maradvány* (30). Hiányzik. A 32–34. sz. mellékletek a váz felszedése után kerültek elő. Lószerszámhoz tartozó, téglalap alakú, *rojtmintas szíjvég* (32) együtt préselt aranyozott ezüst- és bronzlemezről, függőleges zezug motívummal díszítve. Erősen töredékes állapotban. A sír délkeleti sarkánál, a 34. sz. veret mellett. H: kb. 2,8 cm (9. kép). Kis, kalcinált *állatsont darab* (33).

13. sír, 83/95 (10, 13. kép)

Nő (30–40 év). T: É-D (10°). Téglalap alakú aknasír. H: 240 cm; sz: 112 cm; m: 27 cm. A jó megtartású váz a hátán, nyújtott helyzetben fekszik. Koponyája kissé balra fordult. Lábai enyhe „béka-pozícióban”, lábfejei szorosan egymás mellett. Néhány csigolya és egyéb csonttöredékek a bal kulcsont fölött feküdtek (az 1. sz. melléklet közelében) – e szerint valamiféle bolygatás érthette a tetemet. Préselt, szalagfonat díszes *aranytárgy* (1) összehajtogatva, a bal kulcsont fölött 8 cm-rel, összenyomódva – eredetileg talán kúppalást alakú lehetett. Díszítése és szélessége a szomszédos férfi sír (12.) lószerszámhoz tartozó szíjvégeivel megegyezik. Sz: 1,86 cm (10. kép; 13. kép 3). Tévesen elcsomagolt *embercsontok* (2). *Lemezögmb* (3) vastag ezüstlemezről a bal medencelapát külső oldalán. Egy kisebb és egy nagyobb áttöréssel, a kisebb lyuk körül rovátkolt drót. Átm: 1,44 cm (10. kép; 13. kép 4). Szögletes *vasesat* (4) töredéke a jobb medencelapát peremén. Sz: 2,25 cm (10. kép). *Kiskérődző csontjai* (5–6) a jobb lábszár külső oldalán, a két térd között és a jobb alsó lábszárcsont külső oldalán. Lemezögmb csüngős *ezüst fülbevaló* (7) ovális fülkarikával a bal karcsont külső oldalán, a váz szintje fölött; töredékes. Karika h: 2 cm, drót átm: 0,16–0,19 cm (10. kép). Kis *vasdarab* (8) a bal karcsont végénél (a restaurálás során megsemmisült). Deformálódott *lemezögmb* (9) vastag ezüstlemezről a bal medencelapát alatt, egy kisebb és egy nagyobb lyukkal áttörve. Átm. kb. 1,2–1,4 cm (10. kép).

14. sír, 84/96 (10. kép)

Gyermek (4–5 év). T: É-D (356°). Téglalap alakú aknasír. H: 190 cm; sz: 90 cm; m: 24 cm. A közepes megtartású váz nyújtott helyzetben, hátán fekszik. Koponyája kissé föltámasztva, az arckoponya nagy része hiányzik. Jobb felkar-

csontja kifelé áll, az alkarcsontok hiányoznak. Bordái, csigolyái, medencéjének nagy része elpusztult.

Trapéz alakú, enyhén benyomott oldalú *vasesat* (1) lapított vashuzalból a sírgödör Ny-i falánál, a mellkas vonalában, a vázcsontok jelentkezési szintjénél magasabban. H: 2,3 cm; sz: 2,7 cm; húzal v: 0,45 cm. *Kis testű állat csontja* (2) a sír déli oldalánál, a lábszárcsontoktól 15 cm-re.

15. sír, 85/97 (10. kép)

Nő (18–20 év). T: É-D (360°). Téglalap alakú aknasír. H: 226 cm; sz: 87 cm; m: 18 cm. Nyugati és déli fala mentén keskeny, 8–15 cm széles padka fut, a sírfenéktől kb. 10 cm-re. A közepes megtartású váz nyújtott helyzetben, a hátán fekszik. Koponyája enyhén feltámasztva, arccal DNY felé néz. Bokacsontjai szorosan egymás mellett.

Melléklet: Korongolt, szürke *orsókarika* (1) a koponya és a sírgödör keleti fala közt. Átm: 4 cm; v: 1 cm.

16. sír, 86/98 (10)

Nő (25–35 év). T: É-D (358°). A nagyméretű, téglalap alakú aknasír. H: 280 cm; sz: 122 cm; m: 65 cm. A váz hátán fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya jobbra dől. A bal kart és a mellkas bal oldalát állatjáratok bolygatták meg, így a bordák hiányoznak, a karcsontok keresztben állnak.

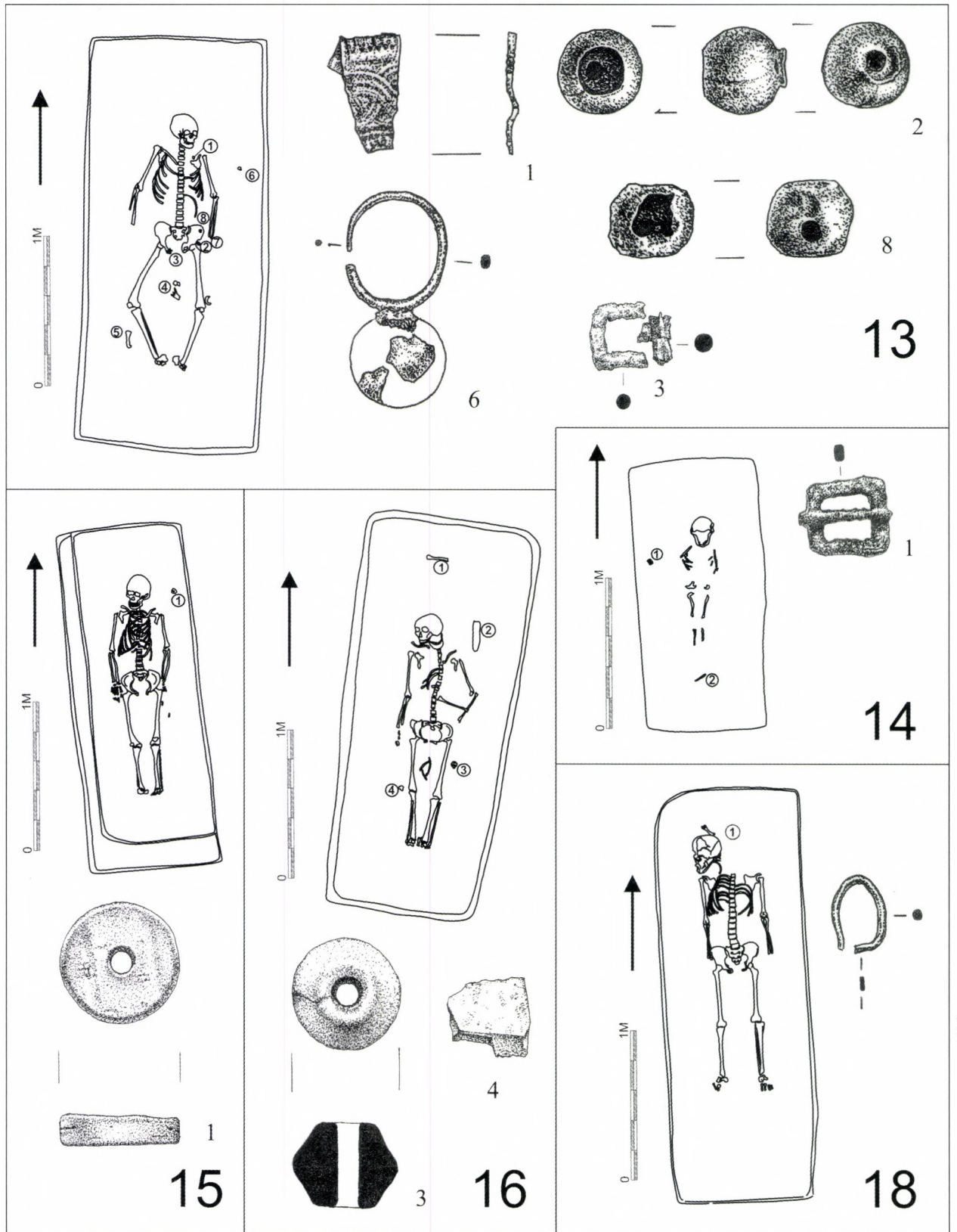
A fej mellett, a test baloldalán, azzal párhuzamosan kb. 5 cm szélességben fanyomok (koporsó, keretet) futnak.

Juhcsont (1) a koponya mögött. Szürke *kovaszilánk* (2) a jobb térd mellett. Bikónikus *agyag orsógomb* (3) a bal combsont mellett. Átm: 3,6–3,7 cm; m: 2,7 cm.

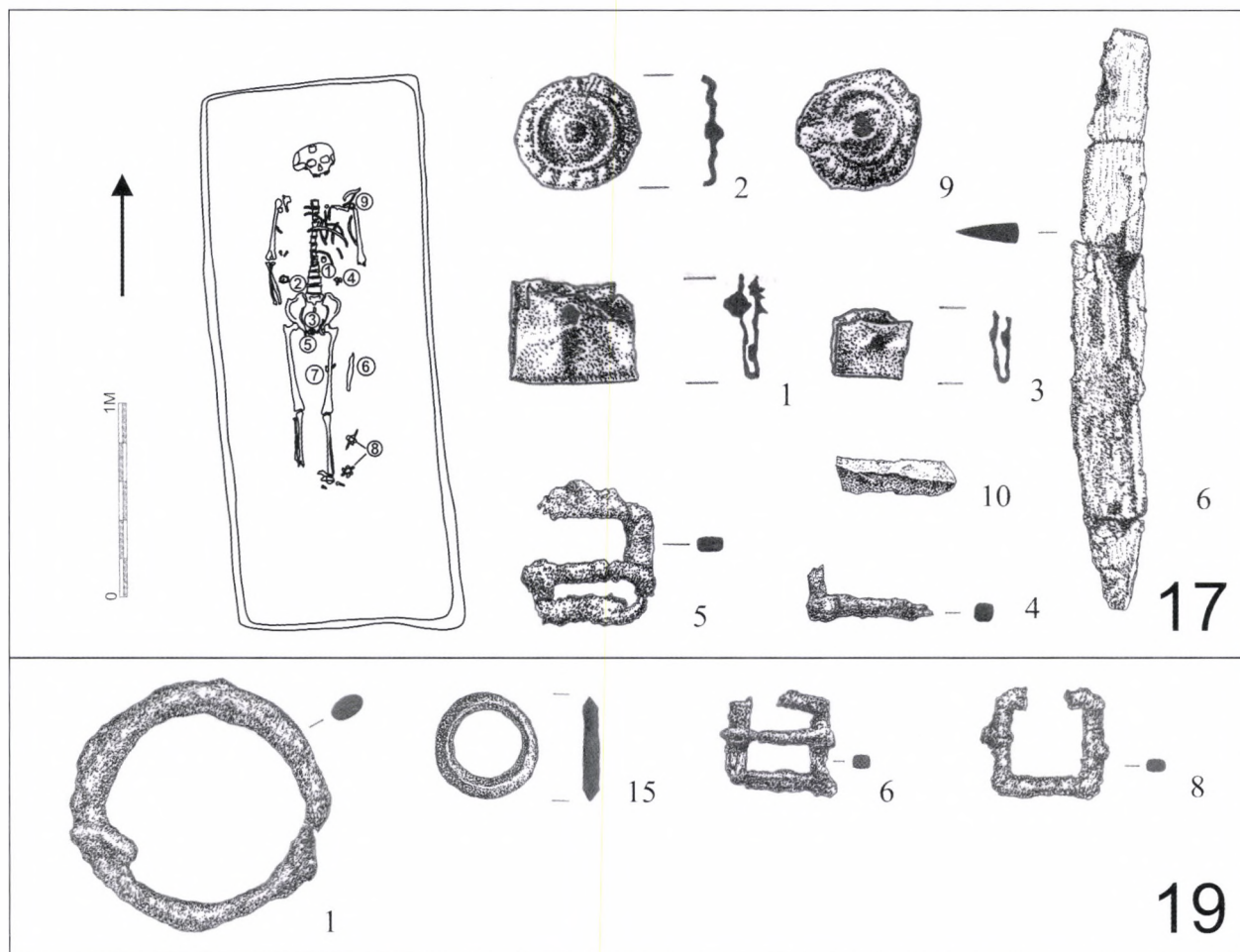
17. sír, 87/99 (11, 13. kép)

Serdülő (13–15) év. T: É-D (2°). Téglalap alakú aknasír. H: 245 cm; sz: 100 cm; m: 52 cm. A rossz megtartású, nyújtott helyzetű váz a sírfenek fölött mintegy 10 cm-rel fekszik. A felsőtestet állatjárat bolygatta meg a jobb kulcsonttól a bal alkarig, ezért ebben a vonalban a csontok elmozdultak eredeti helyükről.

Mellékletek: Félbehajtott, bronz szegeccsel átütött téglalap alakú *aranylemez* (1) (vsz. nagyszíjvég) a gerinctől balra, a mellkas közepén. H: 1,3 cm; sz: 1,58 cm. S: 0,7 g (11. kép; 13. kép 11). Aranylemezről préselt, kerek, rossz minőségű gyöngyosorral és körbefutó bordával díszített, közepen bronzszegeccsel átütött *rozetta* (2) a jobb alkar belső oldalán. Átm: 1,5 cm. S: 0,37 g (11. kép; 13. kép 10). Ugyan ilyen (9). Átm: 1,5–1,6 cm. S: 0,26 g (11. kép, 13. kép 9). Az 1. sz. melléklethez hasonló, hosszúkás, U alakú *aranylemez* (3) félbehajtván és bronz szegeccsel átütve (vsz. kisszíjvég) a keresztcsonton. H: 0,85 cm; sz: 0,94 cm. S: 0,31 g (11. kép; 13. kép 12). Téglalap alakú, vékony húzalból hajlított *vas csat töredékei* (4) a bal medencelapáton (11. kép). Lira alakú *vasesat* (5) töredékes állapotban az ülőcsontok között, a sírfenéken. H: 3,5 cm (11. kép). Keskeny pengéjű *vaskés* (6) fatok rározsdásodott maradványával a bal combsont külső oldalától 5 cm-re, azzal párhuzamosan. Hegye és nyele törött. Jelenlegi h: 15,4 cm; sz: 1,75 cm (11. kép). Kör átmetszetű vashuzalból hajlított *vaskarika* (7) fele a bal combsont közepénél a csont belső oldalán, illetve alatta. Átm: 3,5 cm (11. kép). 2 db *állati csigolya* (8) a bal lábszár külső oldalán. Nincs meg. *Vasesat csattiskéje* (10) a csatkarika kis darabjával a sír

10. kép Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 13–16. és 18. sír. M=1:1 (13. sír: 1, 3, 7, 9, 18. sír); M=1:2 (14, 15. és 16. sír)
 Abb. 10 Hajdúnánás Fürj-halom-járás Grab 13–16 und 18. Grab 13: 1, 3, 7, 9: M: 1:1; Grab 14, 15 und 16: M: 1:2; Grab 18: M: 1:1

11. kép Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 17. és 19. sír. M=1:2 (17. sír: 1–3, 9); M=1:2 (17. sír 4–6, 10, 17, 19. sír)
 Abb. 11 Hajdúnánás-Fürj-halom-járás Grab 17 und 19. Grab 17: 1–3, 9; M: 1:1, übrige und Grab 19: M: 1:2

betöltéséből. H: 3,3 cm, átm: 0,5 cm (11. kép). *Kovapenge és szilánk* (11) a sír betöltéséből (11. kép).

18. sír, 88/100 (10. kép)

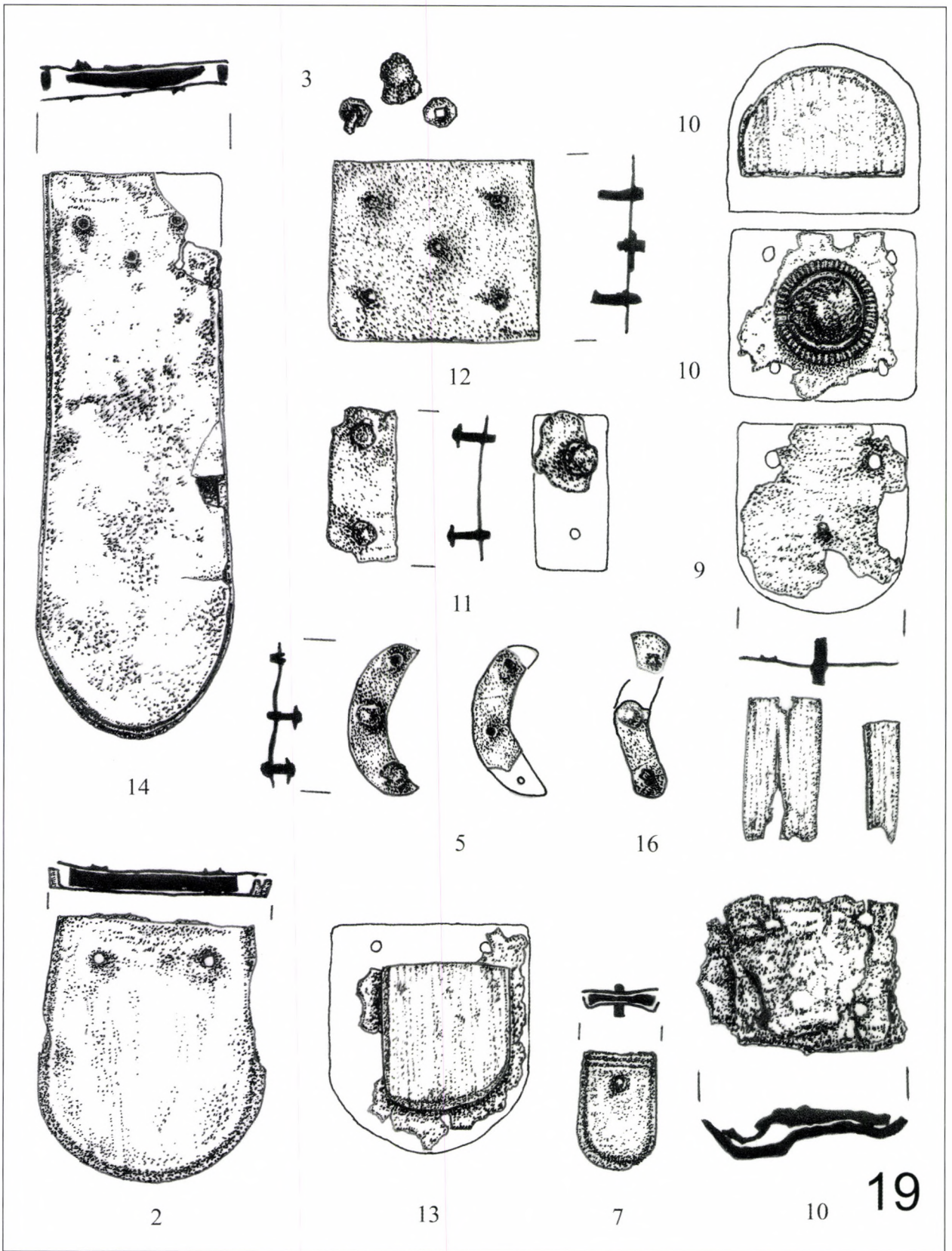
Nő (20–25 év). T: É-D (3°). Sekély, téglalap alakú aknasír. H: 260 cm; sz: 90 cm; m: 18 cm. A jó megtartású váz háton, nyújtott helyzetben, a sírgödör északi részén fekszik, így lábánál 75 cm hosszú „üres” hely van. A fej jobbra néz, a nyak és a bal oldali bordák állatjártatok miatt kímőzdultak. Kis, kör átmetszetű ezüstdrótból hajlított, ovális *karika* (1) a jobb combcsont belső oldalán. H: 1,3 cm; drót átm: 0,16 cm (10. kép). *Kiskérődző hosszúcsontja* (2) a fej mögött.

19. sír, 187/218 (6, 11–13. kép)

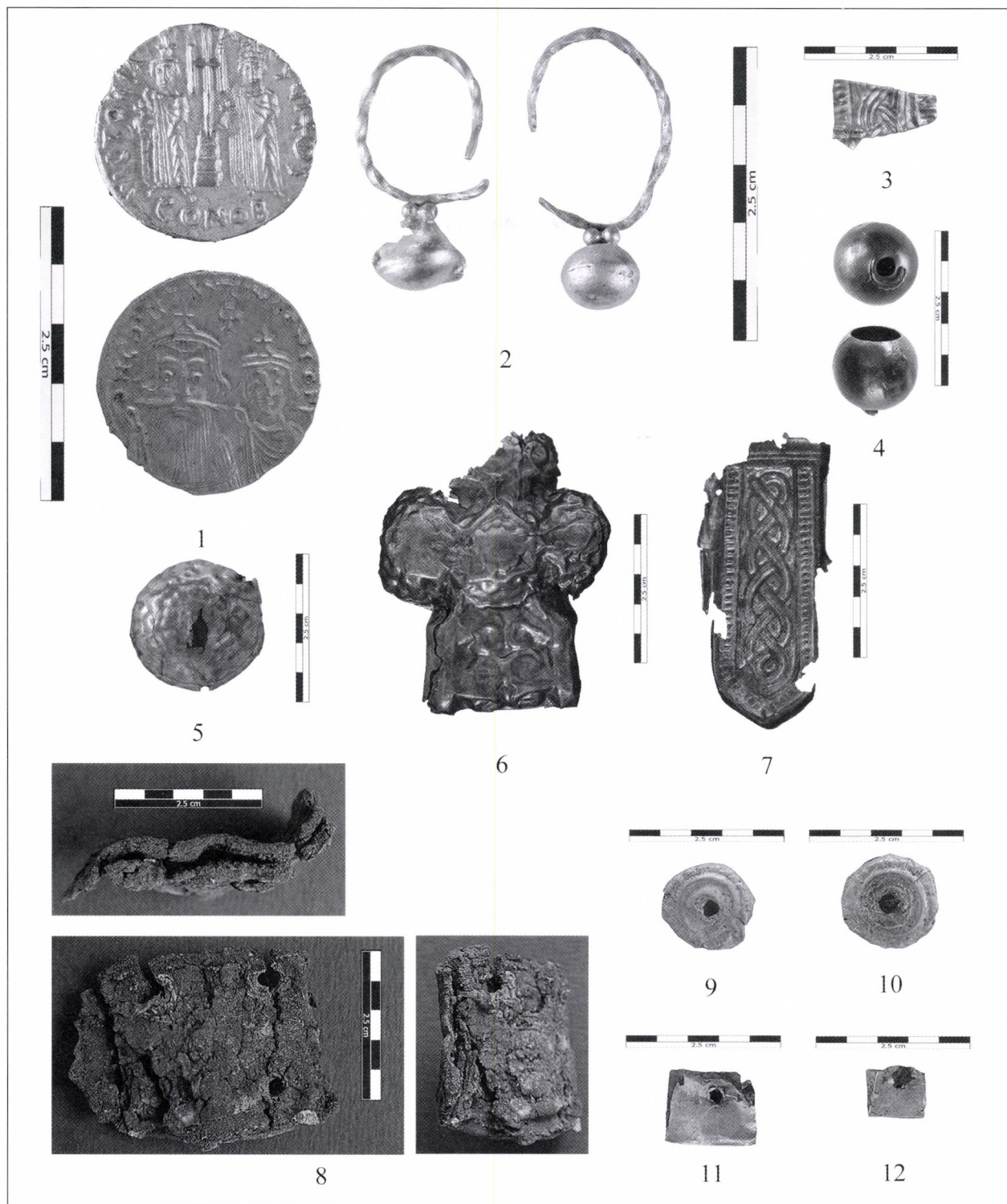
Férfi (35–45 év). T: É-D (358°). Téglalap alakú aknasír. H: 228 cm; sz: 78 cm; m: 34 cm. A közepes megtartású váz a hátán, nyújtott helyzetben fekszik. Koponyája jobbra dőlt. A sírt állatjártatok bolygatták meg. A csontváz szintjén megfigyelhető fekete szervesanyag-nyomok valószínűleg koporsó maradványai.

A temetkezést részben ráasták egy szarmata gödörré, így keleti fala szabálytalan (6. kép).

Vas zablakarika (1) a sírgödör északnyugati, a 11. sz. lósír felé eső sarkában. Átm: 6,45–6,55 cm; v: 0,6 cm (11. kép). Széles U alakú, lehajló peremű, ezüstlemezből készült, bronz hátlapú *kisszíjvég* (2) két szegeccsel a jobb csukló és a medencelapát között, a veretnél keskenyebb és rövidebb fabeléssel. H: 4,47 cm; sz: 3,5–3,9 cm; v: 0,32 cm (12. kép). Ugyan ilyen (9) fa bélése és erősen töredezett hátlapja, a keresztcsont alatt, elpusztult előlapjával a sírfenek felé fordulva. Fehéres kitöltő massa töredékeivel. A veret délről tokjával a 10. sz. melléklet téglalap alakú ezüstveretéhez simul. A fabelés h: 2,5 cm; sz: 2,24 cm; v: 0,23 cm (12. kép). Két kis szabálytalan szélű, nagyjából kerek, ezüstlemezből kivágott *szegecsalátét* (3), az egyikben bronzszeg. A 2. számú melléklettől északkeletre. A „lyukvédő” és a keskeny téglalap alakú vereteken vannak hasonlóak, vsz. az 5. sz. melléklethez tartoznak. Átm: 0,55 cm (12. kép). Ezüstlemezből kivágott, öt bronzszegeccsel átütött, téglalap alakú *ezüstveret* (12) a bal medencelapáttól északkeletre, a medencelapát és a bal alkar között, előlapjával felfelé. A szegeccseket egykor borító kis préselt félgömbök hiányoznak, csak a fehéres kitöltő massa nyomai vannak meg. H: 3,5 cm; sz: 3,2 cm; v: 0,025 cm (12. kép). Ugyan ilyen

12. kép Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 19. sír. M=1:1
 Abb. 12 Hajdúnánás-Fürj-halom-járás Grab 19. M: 1:1

13. kép Hajdúnánás - Fűrj-halom-járás 1–2, 5–7: 12. sír (2, 3 és 31, 22, 34. és 21. sz. melléklet); 3–4: 13. sír (1. és 3. sz. melléklet); 8: 19. sír (10. sz. melléklet); 9–12: 17. sír (1–3. és 9. sz. melléklet).

Abb. 13 Hajdúnánás - Fűrj-halom-járás 1–2, 5–7: Grab 12 (2, 3 und 31, 22, Beilage 34 und 21); 3–4: Grab 3 (Beilage 1 und 3); 8: Grab 19 (Beilage 10); 9–12: Grab 17 (Beilage 1–3 und 9)

töredéke (4), függőleges helyzetben a jobb medencelapát felső pereme mellé szorítva. Lemez v: 0,02 cm (12. kép).

Ugyan ilyen (13) elő- és hátlapjának töredékei, valamint fabelése a bal alkar belső oldalánál. Alatta szövetmarad-

vány. A fabélés sz: 3 cm; h: 2,77 cm (12. kép). 2 db ezüst lemezből kivágott, három bronzszegeccsel átütött, *félhold alakú veret* (5), egy sérült. H: 2,6 cm; sz: 0,67 cm. Lemez v: 0,03 cm (12. kép). Hasonló (16) a jobb medencelapát oldalsó peremén. Töredékes. Sz: 0,6 cm (12. kép). Téglalap alakú *vascsat* (6) a bal medencecsont és keresztcsont találkozásán. Sz: 2,6 cm; h: 2,7 cm; v: 0,4 cm (12. kép). A többinél kisebb méretű, U alakú, lehajló peremű, ezüstlemez *kisszívég* (7) bronz hátlappal, egy szegeccsel átítve, a bal medencelapát alatt. Felső peremén két vésett vonal. Fehéres kitöltő massa maradványaival. H: 1,93 cm; sz: 1,37 cm (12. kép). Négyzet alakú *vascsat* (8), a második ágyéki csigolya bal oldalán, ferdén a gerincoszlopra támaszkodik. H: 2,95 cm; sz: 2,73 cm. Mellette 0,7 cm széles vaspánt töredéke, talán bújató maradványa (12. kép). Téglalap és U alakú tagokból álló, ezüstlemezből kivágott *összetett hátveret* (10) maradványai, erősen töredékes állapotban. A téglalap alakú tag közepén vízszintű, kerek üvegberakás ezüstpántból és rovátkolt ezüstszalagból készült foglalatban. Előlapjával a sírfenek felé fordulva, a keresztcsont alatt került elő. A csontok és a veret között bőrmaradványok: a veret méretével megegyező, két rétegből álló bőrszív-töredék (12. kép, 13. kép 8). A veret felé eső, belső bőrlemez két rövidebb, a sír hossz tengelyének megfelelő irányú oldala egyenes, vágott felületet mutat, a két hosszabb oldal egyenetlen, töredékes (az övre merőlegesen illesztett szív). A csontok felőli, felső bőrlemez éppen fordítva, keresztben egyenesen elvágott, a sír hossz tengelyének megfelelően irányított oldalai egyenetlenek, töredékesek (deréköv). A két bőrlemezt átíti az ezüstlemez sarkain átmenő négy bronzszegecs. A téglalap alakú verettől északra tokjával a verethez simuló, a 7. és 9. sz. melléklettel megegyező U alakú veret került elő, előlapjával a sírfenek felé fordulva. Fabélése tökéletes állapotban. Ezen kívül egy további, téglalap alakú fabélés is tartozik az együtteshez. A 9. és 10. számú melléklet egyetlen egységet alkot a keresztcsont alatt. Alattuk vastag, fekete szerves réteg található – valószínűleg famaradványok. A mérhető elemek: Kőbetét átm: 1,3–1,4 cm; m: 0,65 cm; a rovátkolt drót átm: 1,78 cm; a bőrv sz: 2,55 cm; v: 0,17 cm; keresztben futó bőrszív sz: kb. 2,7 cm. Az U alakú veret fabélésének sz: 2,83 cm; h: 1,84 cm, v: 0,25 cm; a téglalapos fabélés sz: 1,3 cm. 2 db keskeny, téglalap alakú, ezüstlemezből kivágott *övreret* (11) 2–2 bronzszegeccsel, a sír tengelyével párhuzamos helyzetben, a bal medencelapát felső peremétől északra. H: 2,66; sz: 1,17 cm; v: 0,025 cm (12. kép). U alakú, lefelé enyhén szélesedő oldalú oldalpántos *nagyszívég* (14) ezüstlemezből kivágott elő és hátlappal, részben a 13. sz. melléklet és a bal alkar csontjai alatt. Alatta koporsómaradványok. A szívégét három, V alakban elhelyezett szegecs erősítette egykor a bőrvhöz. Felső peremén bordázott pánt maradványa. A két lemez között a szívégénél keskenyebb és rövidebb fabélés (a bőrvet addig mélyesztették a két ezüstlemez közé, ameddig a fabélés tartott). H: 9,65 cm; sz: 3,45 cm, 0,32 cm. A lemez v: 0,04 cm (12. kép). Rombusz keresztmetszetű *bronzkarika* és kis *vastöredékek* (15) (tarsoly maradványai?). Átm: 2,77 cm; v: 0,4 cm (11. kép). *Kiskérdőző csontjai* (bordák) (17) a jobb térd külső oldalán.

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

Tájolás. A 18 embersír egyöntetűen, kis eltérésekkel szinte pontosan észak-déli tájolású volt. A 19. számú lósír a 11. sír halottjának lábánál, az embersír tengelyére kissé ferdén helyezkedett el, a ló feje gazdája felé nézett. Az észak-déli tájolás elsősorban a kora avar korra, és különösen a Tiszától keletre eső területekre jellemző, ebből a szempontból tehát a kis temető egyértelműen helyi, korai tradíciókat őrzött (LŐRINCZY 1992, 164; TOMKA 2008, 233–264, 241–245). *Sírforma, sírméret.* A sírok általában szabályos, téglalap alakú, a humuszréteg eltávolítása után csupán 16–80 cm mély aknasírok voltak. Hosszúságuk, az egyetlen gyereksírt (190 cm) nem számítva 225–290 cm. A leghosszabb temetkezés a leggazdagabb, 12. sz. férfi sír volt, ám rögtön ezután két szegényes temetkezés következett (8. és 16. sír, 280 cm). A sírok szélessége 70–136 cm, a legszélesebbnek ugyancsak a 12. sír bizonyult. Összegezve: a legnagyobb alapterületű sírgödört a legjobban felszerelt, a sírsor közepén elhelyezkedő férfinek ásták, de ezen kívül nem mutatkozott szabályszerűség a mellékletek és a sírméret közt.

Néhány esetben a sírfalban lépcsőket figyeltek meg. A 3. sírban, a két hosszanti fal mentén két-két keskeny, egymás alatti, lépcsőzetes keskeny padka helyezkedett el. A többi esetben egyetlen, általában a váz szintjéhez közel ásott padka került elő. Az 5. sír esetében illet az északi és az északnyugati sarokban, a 12. sírban az északi, nyugati és déli oldalon, a 15. sírban pedig a nyugati és déli falnál figyeltek meg. A padkák keskenyen, legfeljebb 10 cm szélesen futottak, és általában kevéssel voltak csak a csontváz szintje fölött. Megfigyelésüket nehezítette a rendkívül laza, a sír betöltésétől csak kevéssel különböző színű homok, amelybe a temetőt ásták, illetve a sírfalnak a homokban elmosódott kontúrjai.

A halottak sírba helyezésének módja. Néhány temetkezés esetén a szorosan a medencelapát mellett fekvő kezek, illetve az összezárt lábak alapján valószínűnek tűnik, hogy a halottat lefelé csavarva temették el (2, 4, 5. sír). Koporsóra vagy fa sírpítményre/kerevetre utaló szerves anyag maradványok kerültek elő a 16. és 19. sírből. Az előbbi szegényes, női, az utóbbi jól felszerelt, lovas férfitemetkezés. A 7. sír – szegényes mellékletű idős nő temetkezése – sarkaiban egy-egy, kerek cölöplyuk helyezkedett el. A nyomok szerint ebben a három esetben a halottat valamilyen fa konstrukcióra fektették (halotti ágy), a cölöplyukból pedig talán sírpítmény rekonstruálható. A sírokat magába

fogadó laza, sárga homokban egyéb, a temetkezés körülményeire utaló nyom nem maradt.

Ételmelléklet. Kerámiaedény egyetlen sírból sem került elő. A 9-es, jól felszerelt női sírban a sír északi részének felső betöltéséből, bontás közben előkerült vastöredékek talán favödörhöz tartoztak.

Állatsontok kísérték viszont a temetkezések több mint kétharmadát (13 sír) : hat nő (3, 7, 9, 13, 16, 18. sír), négy férfi (5, 8, 12, 19. sír), két serdülőkorú (10, 17. sír, a mellékletek alapján egy fiú és egy lány) és egy gyermek temetkezését (14. sír).³ Leggyakrabban (7 eset) a fej mögött, ritkábban a sír láb felőli végében (2 eset) vagy a lábszárcsontok mellett (3 eset), egy esetben a mellkas fölött kerültek elő. A húsmelléklet sírba tétele függetlennek tűnik a mellékletek számától, minőségétől vagy az eltemetett életkorától. Az állatsont-anyagban Daróczi-Szabó László 4 fajt különített el pontosan (szarvasmarha, házi juh, ló, házi lúd), több esetben azonban csak az alcsaládot (kecskefélék: házi juh vagy kecske) lehetett megállapítani. Leggyakrabban kiskérődző került az elhunytak mellé, egy női sírban (3.) feküdt csupán szarvasmarha csontja. Érdekes módon a 19-es, lovas férfisír szoros szomszédságába temetett két, jól felszerelt női halott (9. és 10. sír, egy felnőtt és egy fiatalkorú) egyaránt házi ludat kapott útravalónak.

Lovas és lószerszámós temetkezés. Hajdúnánáson a 11-es számú önálló ló sírban felszerszámozott (zabla, csont nyeregkápa-veretek, kengyelek a ló törzsének két oldalán) lovat temettek el. A ló sír tájolása É 170°. A lótól délre, azzal ellentétes tájolással, enyhén eltérő tengelyű sírgödörben gazdag mellékletű férfi feküdt (19. sír). A két sírgödör sarka összeért. A ló feje a halott feje felé nézett, a zablával a szájában eltemetett ló egyik zablakarikája a férfi fejénél, az északi sírfal közelében, a sír alján bukkant fel. A zabla többi része részben a ló feje helyén került elő, részben a humuszoláskor a koponyával együtt fordult ki. A ló magasabban, talán alacsony padkán fekvő fejét a humuszolás megsemmisítette, ezért a két temetkezés viszonya nem állapítható meg egyértelműen. A férfi sírjába átkerült zablakarikára két magyarázat lehetséges: az első lehetőség, hogy a laza homokba ásott sír fala omlott be a betöltések tömörödése közben – ebben az esetben a ló valószínűleg a sírfalhoz támaszkodó koponyájáról kerülhetett a zabla a férfi fejéhez. A második lehetőség, hogy a ló feje a sírgödörket eredetileg is összekötő, magasabb padkán nyugodott, az állat mintegy gazdjára nézett a sírban, és innen került át a szerves részek elkorhadása után a csikózabla karikája a férfi sírjának fenekére.⁴ A 12. sírban lószerszám veretei, karikás csikózabla és kengyelpár feküdt. A kengyelek a sír délkeleti sarkában, egy 20–25 cm magas padkán helyezkedtek el, a szíjakat

díszítő rozetták és szíjvégek innen húzódtak a sír keleti fala mentén a halott válláig. A csikózabla, továbbá rozettákkal, a halott jobb könyöke és gerince között feküdt. A sírban és környékén lócsontoknak nem volt nyoma: a sír lószerszámái jelképes lovas temetkezéshez köthetőek. Az avar korban, kis számban ugyan, de ismertek hasonló jelképes lovas temetkezések. Ezeket Bende Lívia gyűjtötte össze, meggyőzően kimutatva a rítus súlypontját a Tisza–Maros–Körös közén, illetve kisebb mértékben a Tiszántúl egyéb területein. A szokás életét – a hajdúnánási temetkezésekkel összhangban – a 7. század második felére helyezi (BENDE, manuscript, 338–343). Megállapítása szerint a lószerszámoknak nem volt kialakult helyük a sírban. A hajdúnánási példa legjobb párhuzamát Rákóczi falván tárták fel: itt a lószerszámok a koporsó mellé, illetve fölé kerültek (SELMECZI–MADARAS 1979–80, 147). Érdekes jelenség, hogy a hajdúnánási jelképes lovas temetkezés pontos analógiájaként a rákóczi falvi 19. számú fülkesírban a rozetta alakú lószerszámok és a kengyelpár a halott jobb oldalán végigfektetve jelent meg. Ennek oka valószínűleg pusztán annyi, hogy a koporsó leengedése után sírba tett lószerszám a koporsó és a sírfal közötti résbe csúszott.

Sarlós temetkezés. A 4. sírban előkerült, a temetéskor a halott (felnőtt nő) hasára fektetett vassarlónak bajelhárító szerepet tulajdoníthatunk (SOMOGYI 1982, 198–200).

Bolygatások

A temetőnek szinte minden sírját érte több-kevesebb bolygatás. A sekélyre ásott 1. sírt a szántás pusztította el részlegesen, a 11. számú sírban fekvő lónak a váz szintjénél magasabban fekvő koponyáját a nyesést végző földmunkagép mozdította ki helyéről. Számos, állatjáratok okozta bolygatáson kívül néhány esetben talán sírrablással állunk szemben. Rablóaknát egy esetben sem figyeltek meg. A 3. sírban csak a mellkas csontjai voltak széthányva, a 4. sír (nő) teljes bal oldalát, de főleg felsőtestét, a 8. sírban pedig az ágyéki csigolyáktól felfelé a teljes felsőtestet érintette a rablás. A 6. sír rossz megtartású csontváza esetén nem lehet a bolygatás mértékét megállapítani. Valamennyi rablott (?) temetkezés a temető jól felszerelt, középső sírjaitól nyugatra helyezkedett el; a középen fekvő gazdagabb lovas – lószerszámós férfiak és a mellettük fekvő ezüstgyöngyös nők sírjai érintetlenek maradtak.

A LELETANYAG

A temetőben előkerült tárgyak egy része az egész avar időszakban jellemző típusokhoz tartozik (sarló, kések, vascatok, orsókarika és bikónikus orsógombok). Az

alábbiakban bővebben csak azokat tárgytípusokat elemezzük, amelyekből messzebb vezető kronológiai, illetve regionális következtetések vonhatóak le.

Lemezgömbcsüngős fülbevalók

A 12. férfisírban arany- (9. kép 2, 31), a 13. női temetkezésben ezüstlemezéből készült (10. kép 7), két félgömbből összeállított csüngőjű fülbevaló pár feküdt. Az arany példányok három granulaszem közbeiktatásával kapcsolódtak a csavart fülkarikához. Átmérőjük (0,67 cm) jóval kisebb, mint a korai avar nagylemezgömbös fülbevalóké,⁵ azok egyszerűsödött, a 7. század közepén megjelenő kislemezgömbös rokonai (ORMÁNDY 1995, 161). A csavart fülkarika szintén a 7. század közepén fellépő jellegzetesség (GARAM 1993, 25). A 13. sír ezüst lemezgömb csüngős fülbevalója töredékessége miatt nem rekonstruálható pontosan.

Ezüstgyöngyök

A hajdúnánási avar sírokban üvegyöngyök egyáltalán nem voltak, de három női sírban is feküdtek olyan ezüst lemezgömbök, amelyek sírbeli helyzetük és számuk alapján nem fülbevalókhoz tartoztak. A 9. sírban szabályos gömb alakú, átfürt, vékony ezüstlemez-gyöngyök és kis, rovátkolt, ezüstlemezéből hajlított hengerek voltak a kulcsont és a szegycsont környékén (6. kép 2, 4, 7–8, 10–12). A hengerek a gyöngyök mellől kerültek elő, azokkal egy gyöngyosorba, a gyöngyök közé voltak felfűzve. A 10. sírból a 9. sír gyöngyeivel megegyező, ezüst lemezgömb-töredékek bukkantak fel, elhelyezkedésük alapján (a sír fej és láb felőli végén is feküdt egy-egy gyöngy) rendeltetésük nem állapítható meg (5. kép 2, 5). A 13. sírból nagyobb, erős, vastag ezüstlemezéből készült lemezgömbök kerültek elő, egyik oldalukon kisebb, másikon nagyobb áttöréssel (10. kép 3, 9). Helyzetükből következően (egymás mellett, a bal medencelapát alatt feküdtek) talán tarsolyt díszítettek velük. E gyöngyök pontos, és egyben keltezhető értékű párhuzamát Bócsáról ismerjük (GARAM 1993, 56, Taf. 9, 8.).

Kígyófejes karperec

A 9. sírban előkerült aranyozott, vékony ezüstlemezéből készült, enyhén domború tárgy eredetileg talán egy kígyófejes karperec egyik vége lehetett, a kígyófej nyaka alatt jól láthatóan törött a lemez (6. kép 9). A tárgy a mellkasból, ezüstgyöngyök közül került elő, további darabjai nem voltak a sírban, mivel pedig átfürva nincs, a gyöngyök közé sem lehetett felfűzve. Vékony volta miatt felmerülhet, hogy esetében külön a temetésre készült, életben nem hordott tárgyról van szó. A kígyófej formai párhuzama – üveg/ékkőberakásos, testesebb változatban – a Kiskőrös-vágóhídi te-

mető IV. sírjából, és a cibakházi leletből ismert (LÁSZLÓ 1955, pl. III, 9. és pl. LV, 10; GARAM 1993, 58–59, Taf. 24).

Veretes öv

Rozettás övgarnitúra. A 17. sírból, 14 év körüli fiú medencéje és mellkasa környékéről két aranylemezéből préselt rozetta, valamint egy nagyobb és egy kisebb, téglalap alakú aranylemezéből U alakra összehajtott veret (nagy- és kisszíjvég) került elő. Mind a négy veret ugyanabból a gyenge minőségű aranyból készült, nagy valószínűséggel a fiú övét díszítették.

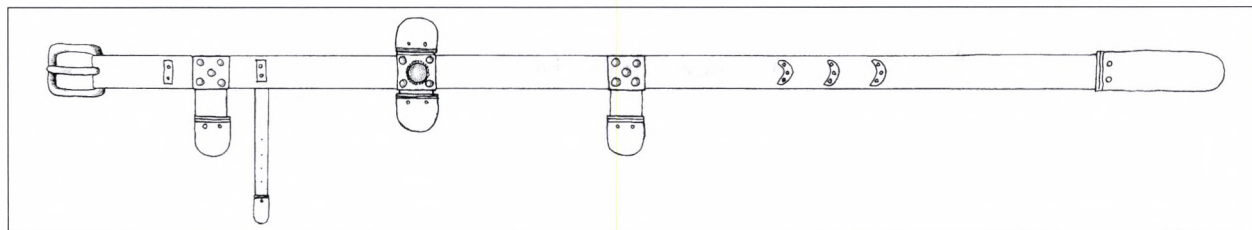
A mediterrán eredetű gyöngyosorkeret préselt utánzatával díszített rozetta különböző változatai széles körben elterjedtek voltak a 7. századi Kárpát-medencei leletanyagban (GARAM 1979, 55). A rozetta leggyorsabb változata az, amely a hajdúnánási sírban is feltűnik – itt a belső, sima, csak enyhén domborodó mezőt egy apró szemű gyöngydrótot utánzó préselt sor közbeiktatásával keretezi a préselt gyöngyosor, a veretet egyszerűen, a közepét átütő szegeccsel erősítették az övre.

A hasonló, préselt, de a veretet kitöltő masszába nyomott szegeccsel felerősített rozetták általánosak a 7. századi avar leletanyagban. A hajdúnánási veretek szorosabb párhuzama például Kisköre-Halastó 34. sír (arany, GARAM 1979, 15, Taf. 9), Szebény I, 18. sír (övön, bronz, GARAM 1975, 76, Fig. 3), Vác-Kavicsbánya 250. sír (bronz, ezüstözött, TETTAMANTI 2000, Taf. 13), átütött szegeccsel Solymár 24. sír (TÖRÖK 1994, Taf. XIV, 3–5), Szeged-Csengele, Feketehalom 78. sír (TÖRÖK 1980–81, IX. t. 16–17). Mindegyik darab a 7. század második felére keltezhető.

A félbehajtott, gyakran poncolással díszített lemezek felhasználási köre igen széles, övveretként/szíjvégként, lószerszámveretként, csésze peremveretként egyaránt megjelennek,⁶ ám sírbeli helyzetük nem mindig segíti felhasználásuk módjának tisztázását. A hajdúnánási 17. sírban helyzetük és a rozettákéval megegyező anyaguk miatt szinte bizonyos, hogy a veretes övet díszítették – a kisebbik valószínűleg kis-, a nagyobbik nagyszíjvégként szolgálhatott. Az U alakra összehajtott veretekkel együtt előkerült leletek alapján használatuk a 7. század középső harmadától a 8. századig jellemző, a legtöbb a 7. század második felére keltezhető. Pontosabb keltezésüket a gyakran jellegtelen kísérőleletek nem teszik lehetővé.⁷

Díszítetlen, ezüstlemez övveretek. A 12. és 19. sírből sima felületű, ezüstlemezéből készült övgarnitúra került elő. A 12. sír garnitúrája lehajló oldalú – préselt – veretekből áll. A 19. sír négyzet alakú veretei lemezéből kivágtak. Mindkét övkészlet széles U alakú

kisszíjvégei és nagyszíjvége egyazon technikai fogás nyomát mutatják: az elő- és hátlap közét vékony, a szíjvégnél keskenyebb és rövidebb falemez tölti ki. A falemez és a szíjvég pereme közötti, 2–3 mm-es rést fehér, mára porlékony massa maradványai töltik ki.

14. kép Hajdúnánás - Fürj-halom-járás 19. sír, a veretes öv rekonstrukciója
Abb. 14 Hajdúnánás-Fürj-halom-járás Grab 19, Rekonstruktion des beschlagverzierten Gürtels

A két temetkezés az övveretek alapján szoros egységet képez: a 19. sír ezüstlemezből kivágott, sima téglalap alakú verete, ugyanazzal a technikával és ugyanabból az anyagból készült patkó alakú és keskeny, téglalap alakú lyukvédői, keskeny, kisméretű ezüstlemez kisszíjvége jól kiegészíthető az 12. sír széles U alakú és keskeny, kisméretű kisszíjvégeivel és széles, két szegeccsel rögzített nagyszíjvégeivel. Mindkét övet ún. „többtagú hátveret” díszíti⁸ – a középső, téglalap alakú veretet függőlegesen egy-egy, széles U alakú, két szegeccsel rögzített kisszíjvég keretezi. Szerencsés véletlen, hogy a homokos talajban a keresztcsont alól előkerült többtagú hátveret téglalap alakú, középső darabján a bőrszíj is fennmaradt (13. kép 8). A két, azonos vastagságú bőrreteg közül a verettől távolabbinak alsó és felső pereme egyenesen levágott, rövidebb oldalai egyenetlen törésfelületet mutatnak – ez volt tehát a derékszíj. A derékszíj és a veret között a derékszíjjal megegyező vastagságú és szélességű, másik bőrlemez maradt meg, ennek azonban két keskenyebb, oldalsó pereme van egyenesre vágva, és alsó-felső oldalán látszik az egyenetlen törésfelület. A szervesanyag-maradványok tanúsága szerint a kisszíjvégeket ez, a téglalap alakú veret mögött a 4 centiméter széles derékszíjra merőlegesen keresztülvezetett, a kisszíjvégekkel és a téglalap alakú veretrel megegyező szélességű és vastagságú szíjdarab erősítette az övre, rögzítését a téglalap alakú veret szegecei biztosították. A Hajdúnánáson előkerült bőrradványok szerencsésen kiegészítik, illetve alátámasztják a többtagú hátveretes övek III/b típusának SZENTHE 2006 által javasolt rekonstrukcióját: a veretes öv a két hajdúnánási férfi esetében biztosan végig keskeny volt, a két, vertikális helyzetű kisszíjvég a mai szemlélő számára szokatlan helyzetben, szabadon állt, illetve függött az öv viselőjének

hátán (14. kép). Az együttesnek, úgy tűnik, gyakorlati funkciója nem volt.

A két hajdúnánási sír övvereteivel megegyező, sima ezüstlemezből készült veretek a 7. század második felében a Tisza-vidéken sűrűsödő, de szórványo-

san a Dunától keletre máshol is felbukkanó kört alkotnak.

A keltezését segíti a Szeged-makkoserdei temető 24. sírjának leletegyüttese: a tipológiailag a hajdúnánási övekkel megegyező garnitúrát II. Constans és IV. Constantinus solidusa kísérte (654–659 közötti veret, SALAMON 1995, 114; GARAM 1992, 144–145, Taf. 57–57; SOMOGYI 1997, 81–82).⁹

Lószerszámveretek

Veretes lószerszámot a 12., lószerszamos temetkezés tartalmazott. A veretek készítésénél oly módon jártak el, hogy aranyozott ezüst- és bronzlemez prelétek egymásra, majd a felső, nemesfém lemezt ráhajtották a bronz alaplapra. A hasonló lószerszámok többnyire bronzlemezrel együtt préselt aranylemezből készültek (például: BÓNA 1979, 10).

Háromszalagos fonatmintás szíjvégek. A szíjvégek párhuzamos oldalai alul lekerekített csúcsban futnak össze. Középen három szalagból álló függőleges fonatminta fut, amelyet rovátkolt sáv keretez és felső peremén vésett vonal zár le. A hasonló szíjvégek, akárcsak Hajdúnánáson, többnyire lószerszámveretként, rozettás veretek mellett tűnnek fel (pl. Szigetszentmiklós-Háros, Csóka, Törökbálint),¹⁰ de övkészlet díszei is lehetnek. Pontosabb keltezésre sajnos egyik síregyüttes sem alkalmas. Kovrig Ilona a törökbálinti sírok időrendi helyzetét a leletanyag a kiszombori O temető 2. sírjával és a szegvár-sárpoldali lovasírral való hasonlósága alapján a 7. század elejében alapította meg (KOVRIK 1957, 130–131).¹¹ Rokonszíjvégek azonban, főként gyengébb kivitelezésben (Jászapáti, Szeged-Kundomb), a 7. század második felére keltezhető temetkezésekben is föltűnnek, s a típus egy távolabbi rokona az ozora-tótipusztai lelet-

együttesben is megvan. A háromszalagos fonatmintás szíjvégek típusába tartozó préselőminta is ismert a főnlaki préselőminta-készletből.¹²

Rozettás és „lóhere alakú” veretek. Az avar kor első századának egyik legjellegzetesebb tárgytipusa a félgömb alakú, sokszirmú virágot mintázó préselt lószerszámveret,¹³ amely ásatási megfigyelések szerint a fej- és farhám dísz volt (BÓNA 1980, 55–60). Átmérője 2–2,5 cm, egy garnitúrát akár kétféle méretben is díszíthet (Iváncsa, BÓNA 1970, 243–245, 10. kép). Leggyakrabban bronzlemezzel együtt préselt aranylemezből készült, de ezüst változata is ismert (Törökbalint, KOVRIG 1957, 120, XVII. t.). A hozzá tartozó szíjvégek lehetnek díszítetlenek, fonat- és rácsmintásak. Pontosabb keltező értéket nem tulajdoníthatunk a verettípusnak. Korai példája, a szegvár-sárpoldali lovassírból, Mauritius Tiberius érmével együtt került a temetkezésbe (lásd 11. jegyzet). Ennél korábbra, tehát biztosan a 6. századra keltezhető darabunk nincs. Kései előfordulására példa az iváncsai lovassír lószerszám-garnitúrája, amely a rozettákkal együtt fellépő ún. „nyeles veretek” miatt inkább a 7. század második felére keltezendő (BÓNA 1970, 258), és a dévényűjfalusi garnitúra (EISNER 1952, 20. t.).

Ugyanakkor nem túl gyakori, de annál jellegzetesebb, időrendi szempontból is fontos variánst jelentenek a hajdúnánásihoz hasonló rozettás veretek, amelyek a díszítés szokásos elemein kívül V alakú, pödrött szárú akantuszindák is megjelennek, körülfogva a középső félgömböt és gyöngysorkeretet. Mivel ezekkel a veretekkel egy garnitúrában hasonlóan díszített „lóhere” alakú veretek is feltűnnek, ez a variáns kapcsolatot teremt a kora avar kor két legjellegzetesebb lószerszámveret-garnitúrája: a rozettás, ill. a sima félgömbös és „lóhere” alakú – rojtmintás veretekkel felszerelt kantárok között. Ez utóbbiak alapanyaga eredetileg szinte kizárólag ezüst, ám a rozettaszerűen díszített variánsok követik a rozettás lószerszámveretek aranyozott bronz anyagát.

E pödrött indás variáns préselőmintáit a főnlaki préselőminta-készletből (rozetta), valamint a gátéri (rojtmintás „lóhere” alakú veret és rozetta) és rákóczi-falvi (rozetta) ötvössírokból ismerjük, préselt vereteit Mala Pereščepináról, Pécs-Köztemetőből, Csepelről, Dunapenteletről, Gyenesdiásról és Káptalantótírról. Ezek a leletegyüttesek nagyobb részt a 7. század közepére, harmadik negyedére keltezhetők (RÁ CZ manuscript, 191–192, 20. lelőhelylista). A gyenesdiási temető 64. sírjában II. Constans és IV. Constantinus solidusa (654–659, „in gutem, aber keinesfalls prägefrischem Zustand”) (SOMOGYI 1997, 43) volt a gazdag mellékletek kísérője.¹⁴

A rozettás lószerszám-garnitúrák a teljes korai avar településterületen felbukkannak, ám legsűrűbben a Tisza középső folyása mentén, elsősorban a folyó bal partján találjuk meg lelőhelyeiket, ahonnan a kunszentmártoni és szentesi rozettás préselőminták is származnak. Az akantuszindás altípus elterjedését vizsgálva viszont feltűnő, hogy míg három préselőmintája az Alföldön (Főnlak, Gátér, Rákóczi-falva) préselt díszei eddig kizárólag a Dunántúlon voltak ismertek, de mint azt a hajdúnánási garnitúra bizonyítja, ez csak a kutatás hiányosságának volt köszönhető.

Nyeregveretek

Ívelt csontlécek kerültek elő a mindkét temetkezésből, amely lószerszámot is tartalmazott: a 11-es lósrban két díszítetlen, a 12-es lószerszámú temetkezés mellett egy korongsorral díszített pánt feküdt. Ezek, más avar lovas temetkezések tanúsága szerint is a nyeregkapa peremét díszítették.

Csont díszítmények az avar kori nyergeken csak ritkán jelennek meg. A legszebbek: Zamárdi (BÁRDOS 2000, 128), Dunapentele (GARAM 1994–1995, 132–134, 10. kép; MAROSI-FETTICH 10–12, 18. kép, II. t. 24–29), A tiszafüredi temető 186. sírjának nyergénél az első és hátsó nyeregkapa is díszítve volt, mind az alsó, mind pedig felső szegélyén (GARAM 1969). A tiszafüredi csontlécek alapján az ívelt csontlemezek az első nyeregkapa felső peremét, a 11. sír csaknem egyenes csontléce pedig a hátsó nyeregkapát díszíthette, ugyancsak felül. A tiszafüredi 186. sír, ezüstlemezből készült övveretei alapján egyidejű a hajdúnánási nyerges temetkezésekkel.

Érem

A 12. sírban fekvő férfi bal kulcscsontja és állkapcsa közötti zugból Somogyi Péter meghatározása szerint egy avar földön unikálisnak számító veret: II. Constans és IV. Constantinus 662/663-ban, Rómában vert solidusa került elő.¹⁵ Más, Rómában készült érem nem ismert az avar kori Kárpát-medencéből.

A temető keltezése

A hajdúnánási temető időrendi helyzetét három módszerrel vizsgálhatjuk meg.

1. A tárgyak *analógiái alapján* a kis temetőt a 7. század második felében használták. Ezt az időrendi javaslatot elsősorban azok a párhuzamok támasztják alá, amelyek a kislemezgömbös fülbevalókhöz, a kígyófejes karperechez, a préselt aranyrozettás övveretekhez, a sima ezüstlemezből kivágott öv-garnitúrákhoz, az ezüstgyöngyökhöz és a rozettás

lószerszámveretek itt megjelenő variánsához társíthatók. Keltezésük végső soron olyan éremmel datált síregyüttesekig vezethető vissza, mint a leletanyag elemzésekor idézett Szeged-makkoserdei vagy gyenesdiási.

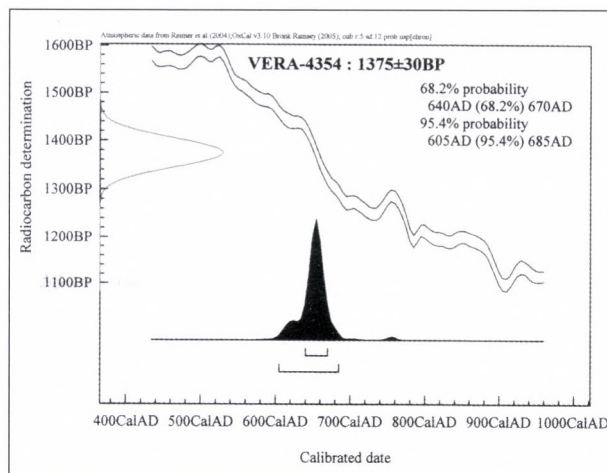
2. *Pénzzel való keltezés.* Fenti időrendi javaslatunkat megerősíti a 12. sír 662/663-ban vert, verdefényes arany solidusa.
3. A két, időrendi szempontból a legtöbb meghatározó leletet tartalmazó temetkezésnek (a csontanyag alapján) ^{14}C -datálását is elvégezték.¹⁶ A radiokarbon adatok szerint a 12. temetkezés 640–670, a 19. pedig 660–720 közé keltezhető (15–16. kép).

A 12. sír keltezését az érem terminus post quem dátuma és a ^{14}C adatok összevetésével néhány évre szűkíthetjük, ami az avar kronológia szempontjából igen fontos eredmény: 68% annak a valószínűsége, hogy a sírt 662/663 és 670 között ásták meg, és 95% annak, hogy a temetés 662/663 és 685 között történt.

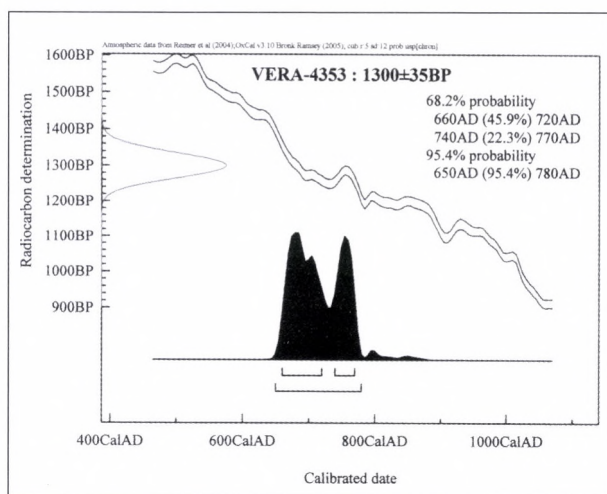
A fenti, egymással összhangban lévő adatok alapján a kis temető használatának idejét 650–700 közé tehetjük. Ebben a rövid időintervallumban a tipológia segítségével is elkülöníthetünk két horizontot. Jozef Zábójník szeriációs vizsgálatai szerint a közép avar kor első felében gazdagabb, tipológiailag változatosabb leletanyag jellemző (MA I, nála 650–675), amely a korszak második felére tárgytípológiailag (nincs, vagy kevés új lelettípus) és nemesfémtartalmában is elszegényedik (MA II, nála 675–700, ZÁBOJNÍK 1991). Elmélete segítségével a két ezüstveretes férfisír egymáshoz viszonyított kronológiai helyzete finomítható: a gazdagabb mellékletű 12. sír (aranyozott, ezüstdíszes lószerszámveretek, arany fülbevaló, solidus, ezüst övveretek) inkább a korszak első felére, az ehhez képest szegényesebb 19. sír (ezüst övveretek, veretek nélküli lószerszám, arany teljes hiánya) pedig második felére keltezhető.

A keltezési javaslatot egyéb, tárgytípológiai szempontok is támogatják: míg a 12. sír övveretei lehajló pereműek, a 19. sírban egyszerű, ezüstlemezből kivágott darabok dominálnak. Garam Éva a tiszafüredi, térben is közeli temető elemzésekor megállapítja, hogy a lehajló peremű övdíszítmények korábbiak a lemezből kivágott, illetve lemezből kivágott, oldalpántos formai párhuzamoknál (GARAM 1995, 188, 202).

A vázolt keltezési modellel teljesen – szinte évre pontosan – egybevágnak a kalibrált ^{14}C adatok és a 12. sír solidusának készítése ideje is.¹⁷ Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell: a két sír szomszédos volta, pontosan (fokra) megegyező tájolása és a 19. sír egyszerűbb, de lényegileg a 12-ből előkerültekkel meg-

15. kép Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 12. sír ^{14}C keltezése
Abb. 15 Hajdúnánás-Fürj-halom-járás, ^{14}C -Datierung von Grab 12

16. kép Hajdúnánás - Fürj-halom-járás 19. sír ^{14}C keltezése
Abb. 16 Hajdúnánás-Fürj-halom-járás, ^{14}C -Datierung von Grab 19

egyező övveretei a sírok nagyon közeli keltezése mellett szólnak.

A temető szerkezete és népessége

A teljesen feltárt kis temető szerkezete sajátos, egyedül álló a számos közép- és késő avar temető között.¹⁸ Nagy része egyetlen, hosszú sírsorból áll (16 temetkezés), amelyhez északról kapcsolódik még két további temetkezés (1. és 2. sír). E két sír melléklet nélküli, sekély (az 1. sírban fekvő felnőtt férfi vázát a talajművelés nagyrészt meg is semmisítette). Emiatt bizonytalan, hogy a külön „sort” alkotó két temetkezés egy következő sírsor indítását jelentette-e, vagy a két

halott egyéb, ismeretlen okból nem került a többi sír közé. A hosszú sírsorból az önálló ló sír is kilóg kissé, az 1. és 2. sírhoz hasonlóan északi irányban. Helyzetének oka, hogy a 19-es férfi sírhoz tartozik, a halott fejéhez temették lovát.

Figyelemre méltó, hogy a 18 embersírból a 8 női és 6 férfitemetkezés mellett csak négyben volt gyermek, a 14. sírban kisgyermek (4–5 éves), a 2, 10. és 17. sírban pedig 12–15 év közötti, serdülőkorú személy. A kiskorúak alacsony aránya történeti korú népességnél szokatlan, a közösség az elhalt gyermekeket és csecsemőket máshová, vagy olyan sekélyre temethette, hogy sírjaik elpusztultak.¹⁹ A taxonómiai vizsgálatok eredményeit HAJDU–GUBA–PAP 2009 alapján idézzük: „a népességben a mongolid nagyra szra jellemző bélyegek fokozottan jelen voltak. Olyan koponya azonban egyetlen esetben sem fordult elő, melyen az europid nagyra szra jellemző jellegzetességek legalább mozaikosan ne tűntek volna fel.” A 6. sírban erősen torzított koponyájú férfi temetkezése feküdt. Az itt megfigyelhető torzítás módjának legjobb avar kori párhuzama közeli lelőhelyről (Tiszavasvári–Petőfi u. 49) ismert (bővebben HAJDU–GUBA–PAP 2009).

Az egyetlen sírsor jelenségét kétféleképpen magyarázhatjuk: vagy egy kisebb létszámú (elit) csoport szeparált temetkezőhelyéről²⁰ beszélhetünk, vagy egy közösség rövid ideig használt „temetőkezdeményéről”. Az előbbi lehetőséget, amely szerint az itt temetkező csoport magas társadalmi helyzete miatt jogosult volna a köznéptől különálló temető nyitására, a mellékletek mennyisége és főleg minősége nem támasztja alá. Az utóbbi esetben – a kis sírszám alapján – a közösség temetkezési helyét igen rövid ideig használhatta, és az eltemetettek egymáshoz viszonyított rendjében nem kereshetünk feltétlenül rokonsági, vagy egyéb rendszert.

Azokban a temetőkben, amelyeket egy közösség hosszabb ideig használt, az alapító népesség mindig több, egymástól viszonylag távol eső centrumban kezdett el temetkezni. Ezek a centrumok állhattak egy-egy sírsorból (Székkutas–Kápolnadúló, B. NAGY 2003), illetve – gyakrabban – egy sír vagy sírpár köré rendeződő, kifelé növekedő csoportból (pl. Alattyán-Tulát, KOVRIG 1963, Kisköre – Halastó, GARAM 1979 85, Tiszafüred–Majoros, GARAM 1995, 425–426, Abb. 255, Vác–Kavicsbánya, TETTAMANTI 2000.). Mindkét esetben jellemző, hogy a sorok/csoportok közepén egy-két jól felszerelt férfi, esetleg ahhoz tartozó női temetkezés volt (TOMKA 2003, 11–13).²¹

A hajdúnánási egyetlen sírsor jellegében nagyon hasonlít a nagyobb temetők kezdeti magjaira, leginkább a székkutasi példa alapító sírsoraira.²² Mivel erre vonatkozó (természettudományos) vizsgálatok eddig nincsenek, ismeretlen, hogy ezen nagy sírszámú te-

metők kezdeti magjai rokonsági, vagy egyéb elven szerveződtek-e, valamiféle belső rendszert, – akár fikatív – rokonsági rendet azonban nehéz lenne elvitatni azoktól.²³

Hajdúnánáson a sírsor közepét a 12. és 19. sz., jól felszerelt, ezüst öves, lovas-lószerszámos férfitemetkezések foglalták el. Közvetlen szomszédságukban, velük szinte összeérő sírgödrökben egy, illetve két (9, 10, 13. sír) tehetősebb, ezüstgyöngyös női sír helyezkedett el. Ezen sírok környezetétől nyugatra és keletre öt, illetve nyolc, kifejezetten szegényes temetkezés került elő (1–8. és 14–18. sír, az egyetlen „gazdagabb” a 17. temetkezésben nyugvó, serdülőkorú halott, aranylemezből készült övveretekkel), ám ezekhez is több, említésre méltó jelenség kötődik:

Csak a temető gazdag magjától nyugat felé eső sírok között figyelhettünk meg rablott sírokat (3, 4, 6, 8. sír). Közülük a 6. sírban torzított koponyájú férfi feküdt, a 7. sír időse asszonya pedig, bár mellékletei szegényesek, gondos temetést kapott: a sírfehéken mutatkozó 4 cölöplyuk sírépítményre utal, fejéhez kecskekoponyát helyeztek. Hitvilági (babonás) oka lehetett annak, hogy a 4. sír női halottjának mellkasára sarló került. Érdekes, hogy a temető centrumától keletre eltemetettek életkora jóval a nyugati nyolc sír halottjainak igen magas átlagéletkora alatt marad (kivételez ez alól a 2. sírban fekvő serdülő, akinek sírja ki is lóg a sorból), és a keleti sírok között van az egyetlen gyermektemetkezés is.

Az, hogy a 12. és 19., jól felszerelt férfi temetkezések esetén egy kisebb közösség két egymást követő (akár rokonságban álló) vezetőjéről (erre utalnak a ¹⁴C adatok és a leletanyagban felfedezhető finom tipológiai különbségek), vagy egy csoport egy időben aktív felnőtt férfi előljáróiról van-e szó, természet-tudományos vizsgálatok hiányában eldönthetetlen; az erre vonatkozó DNS vizsgálatok nem hoztak eredményt (HAJDU–GUBA–PAP 2009). Az utóbbi lehetőség, és az abból következő rövidebb temetőhasználat jobban magyarázhatná – igaz, pusztán a tárgytipológiai szempontot kielégítve – a leletanyag zártságát.²⁴

A kis temető értékelése során fontos megemlítenünk két, történeti szempontból is érdekes momentumot. A 12. sírban előkerült solidus 662–663-ban, Rómában kibocsátott veret. A 660-as évekkel kapcsolatban két történeti forráshely is van, amely az avarok itáliai szerepvállalására utal. Paulus Diaconus tudósítása szerint Perctarit langobard király 662–663-ban az avarokhoz menekült, majd 663 és 668 között az avarok hadjáratot vezettek Friaulba, Grimuald langobard uralkodó kérésére (Paulus Diaconus V 2; V 18–21, SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 216–217). Az utóbbi esemény jelentős hadizsákmány megszerzé-

sével járhatott, hiszen a forrás szerint, miután az avarok elvégezték az eléjük tűzött feladatot (legyőzték a lázadó Lupust, aki életét vesztette), közölték Grimualddal, „hogy egyáltalán nem hagyják el Friault, amelyet fegyvereikkel meghódítottak.” A tartományt dúló avarokat Grimuald végül csak csellet tudta eltávolítani Itáliából. A 12. sírban előkerült solidus kibocsátási helye és ideje összevág az avarok itáliai kalandjával, elképzelhető, hogy a közösség e hadjárat következményeként jutott a sírba tett éremhez.

Meg kell említenünk még 19. sír az antropológiai eredmények szerint több halálos sérülést is mutató, félig lefejezett halottjának esetét. A fenti kronológiai elemzések szerint a 19. sírban nyugszik a temető két vezető személyisége közül a később eltemetett. A te-

mető felhagyását kapcsolatba hozhatjuk a közösség vezetőjének erőszakos halálával.²⁵

A közösség tagjai a középv-avar kori átalakulás folyamatát kísérő népességmozgások során, frissen települhettek meg a területen (a hajdúnánási temető szűkebb környezetére – a Tiszántúl északnyugati része – GARAM 1979, 85–86, GARAM 1995, 424–425; a Tisza–Maros–Körös közére BENDE, manuscript, 369–371 vizsgálja ezt a folyamatot). Társadalmi és vagyoni helyzetük hasonló lehetett a főleg a Tisza-mentén feltűnő, ezüstlemez díszökkel jellemezhető, főleg nagyobb sírszámú temetőkben megjelenő férfiak és a körülöttük csoportosuló népesség helyzetével (ld. 21. jegyzet). A temető használatával a kis sírszám és a zárt leletanyag tanúsága szerint hamar felhagytak.

Jegyzetek

- 1 Ez úton köszönjük Dr. Raczky Pálnak, hogy az avar sírokat publikálás céljából a rendelkezésünkre bocsátotta.
- 2 Az embercsontokat Hajdú Tamás határozta meg (Magyar Természettudományi Múzeum, Embertani Tár). Az antropológiai elemzést lásd HAJDU–GUBA–PAP 2009.
- 3 A stratigráfiai lapok adatai szerint 12 sírban volt állatsont, de ebből 3 sír állatsont anyaga hiányzik (7., 8., 17. sír), egy sír esetében pedig nem volt ilyen melléklet föltüntetve (5. sír). Lásd Daróczi–Szabó László állatsont meghatározásait a jelen kötetben.
- 4 Harmadikként merül fel az a lehetőség, amely szerint a 19. sírt ráásták a lósírra, és a 11. sír fala a ló koponyájával együtt omlott be a 19. sírba. Ebben az esetben azonban a lósír csak a 12. sírhoz tartozhatna, abban viszont egy teljes lószerszámzat került elő, ami valószínűtlenné teszi egy további, felszerszámzott ló eltemetését.
- 5 A kora avar lemezgömb csüngős fülbevalók méret szerinti osztályozása: 1,8–2 cm: nagy lemezgömb; 1,1–1,7 cm: közepes lemezgömb; 0,8–1 cm: kis lemezgömb.
- 6 Teljesség igénye nélkül: övveret: Székkutas–Kápolnadűlő 110. és 271. sír (sima, bronz, az utóbbi poncolt, B. NAGY 2003, 29, 46. kép és 41–42, 95. kép); lószerszámon: Komárom–Hajógyár több sírjában (8. század első fele, TRUGLY 1993, Taf. XIII, XXXIII), Öcsöd–MRT 96 I. sír (aranyozott, háromszög alakú, MADARAS 2004, 339, 1. kép); edény peremverete: Hajdúdorog–Városcsok utca 1. sír (KRALOVÁNSZKY 1989–1990, 120, 3. ábra), Kölked–Feketekapu B 438 (KISS 2001, Taf 81), további párhuzamokat ld. H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 183–191; bolygatott helyzetben, ismeretlen rendeltetésű darab: Káptalan-tóti–Bodók 34. sír (BAKAY 1973, 24, XL, 25–25a), Vác–Kavicsbánya 91. sír (bronz, poncolt TETAMANTI 2000, Taf. 1), Michelsdorf–Kremsdorf (1906, leletösszefüggés nélkül, TOVORNIK 1985, Taf. 5); famaradvánnyal a két lemez közt: Székkutas–Kápolnadűlő 350. sír (sima, bronz, B. NAGY 2003, 51, 121. kép), ugyanitt a 372. sírban vaslemezből (B. NAGY 2003, 53, 129. kép).
- 7 Korábbiak, inkább a 7. század középső harmadába, illetve harmadik negyedébe keltezhetőek a káptalan-tóti (lószerszámveretek miatt) és hajdúdorogi (sok kisszijas öv, páncél, lószerszám) darabok, a váci példány a sír temetőben elfoglalt helye alapján a 7. század végéről származik.
- 8 SZENTHE 2006, III/a csoport. A két hajdúnánási sír többtagú hátveretét akkor a dokumentáció ismeretének hiányában, szóbeli közlés alapján a tévesen a IV. csoportba soroltam.
- 9 A „közép avar kor” ezen szegedi solidus alapján történő keltezéséhez ld. elsőként KOVRIG 1963, 31–32.
- 10 Budapest XXI. ker. (Szigetszentmiklós–Háros) 55. sír (NAGY 1998, 162, 111. t. 11), Čoka–Kremenjak/Csóka–Tűzköveshalom 45. sír (KOVRIG–KÖREK 1960, 262, XCVIII. t. 1–10), Törökbálint I. sír (KOVRIG 1957, 120, XVII. t. 12–15.).
- 11 Mindkét temetkezés éremmel keltezett. Kiszombor O 2: Focas, 603 vége–607. I. 9.; Szegvár–Sápoldal: Mauritius Tiberius 584–602 között kiadott, de nem a kibocsátási időszak első éveiben vert érme (SOMOGYI 1997, 53; 84).
- 12 Jászapati–Nagyállás út 208. sír (MADARAS 1994, 60–61, XXXVII. t. 17), Szeged–Kundomb 102. sír (SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 21, 15. t. 3), Ozora–Tótipuszta (GARAM 1993, 76. t. 1–2), Felncac/Fönlak (FETTICH 1926, IV. t. 18).
- 13 A meglehetősen egységes díszítés – egy középső kis félgömböt gyöngysor, majd hosszúkás V alakú szirmok fognak közre – Bóna István megállapítása szerint lótszvirágot formáz (BÓNA 1980, 62).
- 14 A hasonló főnlaki praelóminta talán a legkorábbi ismert példány e variáns képviselői közt a pécsi lelettel együtt; a 7. század második negyedéből.
- 15 SOMOGYI 2007–2008, 272–273: „Solidus des Constans II. Rom. Avers: dNCONSTANTINCONCONS – Zwei Frontalbüsten. Links der langbärtige Constans II., rechts

- Constantinus IV. als Kleinkind dargestellt. Beide mit Diadem und Kreuz, in der Chlamys. Oben in der Mitte ein Kreuz. Revers: VICTORIA | A[V]GY I +0 S – In der Mitte Balkenkreuz auf Stufen. Links und rechts die beiden jüngeren Söhne, Heraclius und Tiberius. Beide mit Diadem und Kreuz, mit Kreuzglobus in der rechten Hand. In der Exergue CONOB. In gutem Zustand. Durchm. 18–19 mm. Gewicht 3,6 g. Die Endung CONCONS der Averslegende stellt eine neue Variante dar. Emission: MIB 120¹ (662/3?).”
- 16 A radiokarbon-datálást a Vienna Laboratory (VERA) végezte, kalibrálva OxCal v3.10 programmal. Az e helyen idézett keltezés pontosságának valószínűsége 68,2%.
- 17 Jozef Zábajnik ausztriai és szlovákiai leletanyagon végzett szeriációján alapuló eredményeinek feltétel nélküli adaptálása mindamellett a nagy földrajzi távolság miatt nem megengedhető. A természettudományos keltezés is hordozhat magában bizonytalanságot (Peter Stadler a mödlingi temető 100. sírjának egyetlen, kalibrált C14 adata (660–684) alapján keltezi a késő avar kori öntött lelethorizont megjelenését a 680-as évekre, STADLER 2005, 117.
- 18 Jó párhuzam a Kerepes-sóderbányai kis temető (TÖRÖK 1973), sírszámában és a leletanyag jellegében, de nem a sírok elrendezésében. A kerepesi temető sajnos nem teljesen feltárt.
- 19 A gyermeksírok kis számát esetlegesen indokoló magas életkor és kis csecsemőhalandóság alátámasztásához (életkörülmények, táplálkozási viszonyok) természet-tudományos vizsgálatokra lenne szükség.
- 20 A szeparált temetkezőhely vagy „különtemető”, „Sondergräberfeld” fogalmához ld. BURZLER 2000, 110–115. Hangsúlyoznunk kell, hogy a hajdúnánási temető esetében semmiképpen sincs szó olyan, magát a soros temetőktől elkülönült temetőjével is definiáló, kis létszámú elitközösségről, mint amire meroving világban találunk példát ebben az időszakban. A hajdúnánási sírok leletanyaga és rítusa teljes mértékben illeszkedik a szűkebb környezet, a Tiszántúl nagy sírszámú temetőiben jellemző viszonyokhoz (Székkutas-Kápolnadűlő (B. NAGY 2003), Tiszafüred-Majoros (GARAM 1995), Szeged környéki temetők, az utóbbiakhoz ld. SALAMON 1995, SALAMON–SEBESTYÉN 1995, MADARAS 1995). A hajdúnánási sírsor bármelyik nagyobb temetőnek lehetne az egyik kezdő sírsora/csoportja. Ennek a jelenségnek egyik magyarázatát a nyugatitól jelentős mértékben eltérő társadalmi fejlődésben kereshetjük.
- 21 Tomka Péterrel egyetértve ez természetesen nem jelenti feltétlenül azt, hogy a közösség tagjainak megvolt a szabott helye a temetőn belül (ld. ehhez TOMKA 2003, 12), mindenesetre megfigyelhetőek a centrális helyzetben lévő, a többi temetkezéstől leletanyagukban is eltérő, túlnyomórészt férfitemetkezések, közvetlen szomszédságukba gazdagabb mellékletű nőkkel.
- 22 A Székkutas-kápolnadűlői temető az Alföld déli részének legnagyobb, teljesen feltárt avar temetője (534 sír). E temető északkeleti, nagyobbik része 10–15 sírsorból állt, amelyhez délnyugatról, a temető középtengelyének vonalában két kisebb, 1–3 sírsorból álló sírcsoport csatlakozott. Bende Livia megállapítása szerint „a temető betelepítése a fülkesírok horizontjával jellemezhető széles, középső sáv több, legalább négy pontján indult meg, s ezekből bővült tovább egymás, illetve ÉNy és DK felé, de nem a temető területének teljes hosszában, csupán az északkeleti felén. A két DNy-i sírcsoport nem gyarapodott tovább” (BENDE 2003, 322).
- 23 Mindenesetre megfontolandó, hogy a leletanyag alapján rendelkezésre álló legfeljebb fél évszázad alatt egyetlen család képes lehet-e 18 olyan sír „kitermelésére”, amelyek között alig vannak gyermekek.
- 24 Ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy egy nagyobb közösség esetében mi lehetett az a szempont, amely szerint az egy, folyamatos sírsorba temetkezett, és miben különbözött azoktól a közösségektől, amelyek máshol több centrumból indították temetőiket.
- 25 Ha ez igaz, a közösség megmaradt tagjai elköltözhettek a vidékről – lehet, hogy éppen a közeli Tiszafüred-majorosi temetőben kell keresnünk őket.

IRODALOM

- BAKAY 1973 BAKAY K., *Az avarkor időrendjéről. Újabb avar temetők a Balaton környékén. – Zur Chronologie der Awarenzeit. Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgebung des Plattensees.* SMK 1 (1973) 5–86.
- BÁRDOS 2000 BÁRDOS, E., *La necropola àvara di Zamárdi.* In: L'oro degli Avari. Popolo delle steppe in Europa. (A cura di Arslan, E. A. – Buora, M.) Milano 2000, 76–141.
- BENDE 2003 BENDE L., *Temetkezési szokások a Székkutas-kápolnadűlői avar temetőben. – Bestattungssitten im awarenzeitlichen Gräberfeld von Székkutas – Kápolnadűlő.* In: B. NAGY 2003, 305–330.
- BENDE manuscript BENDE L., *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében.* Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest 2005.
- BÓNA 1970 BÓNA I., *Avar lovassír Iváncsáról. – Grave of an avar horseman at Iváncsa.* ArchÉrt 97 (1970) 243–263.

- BÓNA 1979 BÓNA I., *A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. – Das Reitergrab von Szegvár-Sáppoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten.* ArchÉrt 106 (1979) 3–32.
- BÓNA 1980 BÓNA, I., *Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár.* ActaArchHung 32 (1980) 31–95.
- BURZLER 2000 BURZLER, A., *Nobilifizierungsprozess in der jüngeren Merowingerzeit.* MhBV Reihe A Bd. 77, 2000.
- EISNER 1952 EISNER, J., *Devinska Nová Ves. Slovanské Pohrebišta.* Bratislava 1952.
- FETTICH 1926 FETTICH, N., *Az avarkori műipar Magyarországon. – Das awarenzeitliche Kunstgewerbe in Ungarn.* ArchHung 1, Budapest 1926.
- GARAM 1969 GARAM É., *Avar nyereg Tiszafüredről. – Ein awarischer Sattel von Tiszafüred.* ArchÉrt 96 (1969) 83–90.
- GARAM 1975 GARAM, É., *The Szebény Cemetery.* In: *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary I.* (Ed. Kovrig, I.) Budapest 1975, 49–120.
- GARAM 1992 GARAM, É., *Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit.* In: *Awarenforschungen I. Studien zur Archäologie der Awaren IV.* Hrsg. Daim, F., Wien 1992, 135–250.
- GARAM 1993 GARAM, É., *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum.* Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica I, Budapest 1993.
- GARAM 1994–1995 GARAM É., *A dunapentelei avar kori sírok katalógusa. – Katalog der awarenzeitlichen Gräber in Dunapentele.* ArchÉrt 121–122 (1994–1995) 131–154.
- GARAM 1995 GARAM, É., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period /567–829/ in Hungary 3.* Budapest 1995.
- GENITO–MADARAS 2005 GENITO, B.–MADARAS, L., *Archaeological Remains of a Steppe People in the Hungarian Great Plain (The Avarian Cemetery at Öcsöd Büdös Halom MRT 59 – Central Hungary).* Università degli Studi di Napoli „L’orientale”. Dipartimento di Studi Asiatici. Series Maior X, Napoli 2005.
- H. TÓTH–HORVÁTH 1992 H. TÓTH, E.–HORVÁTH, A., *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhangans.* Kecskemét 1992.
- HAJDU–GUBA–PAP manuscript HAJDU T.–GUBA ZS.–PAP I., *A Hajdúnánás-Fürj-halom-járási avar temető embertani leleteinek vizsgálata.* ComArchHung 2009.
- KISS 2001 KISS, A., *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. I–II.* MonAvarArch 6. Budapest 2001.
- KOVRIG 1957 KOVRIG I., *Kora-avarkori sírok Törökbálintról. – Deux tombes avares de Törökbálint.* FolArch IX (1957) 119–133.
- KOVRIG 1963 KOVRIG, I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* ArchHung XL. Budapest 1963.
- KOVRIG–KOREK 1960 KOVRIG, I.–KOREK, J., *Le cimetière l’époque avare de Csóka.* ActaArchHung 12 (1960) 257–287.
- KRALOVÁNSZKY 1989–1990 KRALOVÁNSZKY A., *A hajdúdorogi VII. századi avar temető (előzetes ismertetés). – A 7th century avar cemetery from Hajdúdorog (preliminary report).* DMÉ 1989–1990, 117–138.
- LÁSZLÓ 1955 LÁSZLÓ, GY., *Études archéologiques sur l’histoire de la société des Avars.* ArchHung XXXIV. Budapest 1955.
- LÖRINCZY 1992 LÖRINCZY, G., *Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás. – Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungssitten. Die Orientierung.* JAMÉ 30–32 (1987–89) 161–172.
- MADARAS 1994 MADARAS, L., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti.* Das Avarische Corpus. Avar Corpus Füzetek. Beihefte II. Debrecen – Budapest 1994.
- MADARAS 2004 MADARAS L., *Kora avar kori sírok Öcsödről. – Frühawarenzeitliche Gräber in Öcsöd.* MFMÉ-StudArch X (2004) 339–363.

- MAROSI–FETTICH 1936 MAROSI A.–FETTICH N., *Dunapentelei avar sírleletek. – Trouvailles avaras de Dunapentele*. ArchHung XVIII, 1936.
- NAGY 1998 NAGY, M., *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II*. MonAvarArch 2, Budapest 1998.
- B. NAGY 2003 B. NAGY K., *A Székkutas-kápolnadűlői avar temető*. MFMÉ–MonArch 1, Szeged 2003.
- ORMÁNDY 1995 ORMÁNDY J., *Granulációs díszítés avar kori tárgyakon. – Awarenzeitliche Gegenstände mit Granulationsverzierung*. MFMÉ–StudArch 1 (1995) 151–164.
- RÁCZ manuscript RÁCZ ZS., *Az avar kori ötvössírok*. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest 2004.
- SALAMON 1995 SALAMON, Á., *The Szeged–Makkoserdő Cemetery*. Das Awarische Corpus. Avar Corpus Füzetek. Beihefte IV. Debrecen – Budapest 1995, 109–207.
- SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995 SALAMON, Á.–SEBESTYÉN, K., *The Szeged–Kundomb Cemetery*. Das Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek 4, Debrecen – Budapest 1995, 7–108.
- SELMECZI–MADARAS 1979–80 SELMECZI L.–MADARAS L., *Avarkori és X–XII. századi magyar köznépi sírok Rákóczi falván*. SzMMÉ 1979–80, 141–172.
- SOMOGYI 1982 SOMOGYI P., *A Kárpát–medencei sarlós temetkezési szokás eredete*. ArchÉrt 109 (1982) 191–200.
- SOMOGYI 1997 SOMOGYI, P., *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5, Innsbruck 1997.
- SOMOGYI 2007–2008 SOMOGYI, P., *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Eine Bestandsaufnahme 1998–2007*. AAC XLII–XLIII (2007–2008) 231–298.
- STADLER 2005 STADLER, P., *Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I*. Öst. Akad. d. Wiss. Phil.–Hist. Kl. MPK Bd. 60, Wien 2005.
- SZÁDECZKY–KARDOSS 1998 SZÁDECZKY–KARDOSS S., *Az avar történelem írott forrásai*. Magyar Őstörténeti Könyvtár Budapest 1998.
- SZENTHE 2006 SZENTHE G., *Középvár kori összetett hátveretek (Egy középvár övtípusról) – Mittelawarenzeitliche zusammengesetzte Rückenbeschläge*. ComArchHung 2006, 179–212.
- TETTAMANTI 2000 TETTAMANTI, S., *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác–Kavicsbánya*. MonAvarArch 4, Budapest 2000.
- TOMKA 2003 TOMKA P., *Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei. Kettős- és többes temetkezések. – The Latest results of the Research Focussing on the Funeral Customs in the Avar Age*. Arrabona 41 (2003) 11–56.
- TOMKA 2008 TOMKA, P., *Die Lehre der Bestattungsbräuche*. Antaeus 29–30 (2008) 233–263.
- TOVORNIK 1985 TOVORNIK, V., *Die Gräberfelder von Michelsdorf–Kremsdorf (Oberösterreich)*. In: Die Bayern und ihre Nachbarn II. (Hrsg. Friesinger, H. – Daim, F.) Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung Bd. 8, 1985, 212–232.
- TÖRÖK 1973 TÖRÖK GY., *VII. századi sírok Kerepesről – Gräber aus dem 7. Jahrhundert aus Kerepes*. FolArch XXIV (1973) 113–134.
- TÖRÖK 1980–81 TÖRÖK GY., *Avar kori temető Csengelén (Szeged–Csengele, Feketehalom) – Awarenzeitliches Gräberfeld in Csengele (Szeged–Csengele, Feketehalom)*. MFMÉ 1980–1981, 43–62.
- TÖRÖK 1994 TÖRÖK, GY., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Solymár*. Das Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek 1, Debrecen–Budapest 1994.
- TRUGLY 1993 TRUGLY, A., *Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno II*. SlovArch XLI–2 (1993) 191–307.
- ZÁBOJNÍK 1991 ZÁBOJNÍK, J., *Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des Awarischen Kaganats)*. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra 1991, 219–321.

AWARISCHES GRÄBERFELD IN DER GEMARKUNG VON HAJDÚNÁNÁS

Auszug

In der Gemarkung von Hajdúnánás (Kom. Hajdú-Bihar) wurde im Jahre 2005 bei einer Freilegung vor dem Bau der Autobahn M3 zwischen den Objekten einer Sarmatensiedlung ein kleines, ins 7. Jahrhundert zu datierendes Gräberfeld gefunden, bestehend größtenteils aus einer einzigen Gräberreihe. Die Reihe aus 18 Menschen- und einem einzigen Pferdegrab (aus der nur zwei Gräber und das Pferdegrab ausscheren) verläuft in W-O-Richtung, die einzelnen Gräber haben N-S-Orientierung. Diese Graborientierung kann als selten und die Gräberfeldanordnung als einmalig im Karpatenbecken der Awarenzeit genannt werden. Obwohl die Anfangsgräber mehrerer Gräberfelder vom Beginn des 7. Jahrhunderts ein ähnliches System bilden (das beste Beispiel dafür ist Székkutas-Kápolnadűlő, waren diese Gräberfelder in allen Fällen auch im 8. Jahrhundert in Gebrauch.

Typisch sind auch die Reiterbestattungen: Grab 19 war eine symbolische Reiterbestattung (Sattel und Pferdegeschirrtteile neben dem Toten), der Kopf des beim Kopf des Toten von Grab 12 in einer gesonderten Grube bestatteten Pferdes ruhte wahrscheinlich auf einer flachen, zwischen beiden Grabgruben geschaffenen Stufe.

Das Fundmaterial des Gräberfeldes zeigt das seit der Mitte/des dritten Viertels des 7. Jahrhunderts im Karpatenbecken typische Bild (aus vergoldetem Silber- und Bronzeblech zusammengesetzte Rosetten, Beschläge mit Kleeblattanhänger und Flechtband-Riemenzungen vom Pferdegeschirr, beinerne Sattelnknopfbeschläge, goldene Ohrringe mit Kleinkugelanhänger, silberne Ohrringe mit Großkugelanhänger, Silberblechperlen). Ein Charakteristikum des Theiß-

gebietes ist der Gürtel der Toten aus Grab 12 und 19 mit Silberblechbeschlägen mit glatter Oberfläche und höchstens Glaseinlagen in der Mitte der Beschläge. Beide Gürtel gehören zum Typ der beschlagenen Gürtel mit zusammengesetzten Rückenbeschlägen.

Bei der Datierung der Gräber helfen eine Münze und die C¹⁴-Daten aus dem Knochenmaterial zweier Gräber (Grab 12 und 19). Die Münze aus Grab 12 (ein in Rom 662/663 geprägter Solidus von Konstans II. und Konstantin IV.) hilft, da sie die einzige mit diesem Prägungsort im Karpatenbecken ist und wahrscheinlich mit dem Friauler Awarenfeldzug 662 in Verbindung gebracht werden kann. Gemäß den kalibrierten Radiokarbonangaben der beiden Bestattungen mit den aus chronologischer Sicht meisten determinierenden Funden kann die in Grab 12 zwischen 640 und 670 und die in Grab 19 zwischen 660 und 720 datiert werden (Abb. 1516).

Ob es sich bei den Bestattungen gut ausgerüsteter Männer in Grab 12 und 19 um zwei einander folgende (vielleicht miteinander verwandte) Führer einer kleineren Gemeinschaft gehandelt hat (darauf verweisen die C¹⁴-Angaben und die feinen typologischen Unterschiede im Fundmaterial) oder um gleichzeitig aktive erwachsene Vorsteher einer Gruppe, ist nicht zu entscheiden (die darauf gerichteten DNS-Untersuchungen brachten kein Ergebnis). Letztere Möglichkeit und die damit verbundene kürzere Gräberfeldnutzung würde die Geschlossenheit des Fundmaterials besser erklären – allerdings nur aus gegenstandstypologischer Sicht. Auf Grund der zur Verfügung stehenden Angaben existierte die das Gräberfeld benutzende Gemeinschaft in der zweiten Hälfte des 7. Jahrhunderts.

Zs. Rác
ELTE BTK
 Régészettudományi Intézet
Budapest, Múzeum-krt. 4/B
H-1088

G. Szenthe
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, Múzeum-krt. 14–16. Pf. 364
H-1370